

PRVA PROLETERSKA DIVIZIJA

NA OPERATIVNOM ZADATKU U CENTRALNOJ BOSNI

P očetak četvrte neprijateljske ofanzive zatekao je 1. proleterku diviziju u centralnoj Bosni. U to vreme ona je dejstvovala na veoma velikom prostoru: između srednjeg i donjeg toka Bosne i Vrbasa, reke Save i planine Vlašića. Na ovom ogromnom prostoru od blizu 500 km² divizija je razbijala sve pokušaje neprijatelja da njime ponovo ovlada, vršeći istovremeno mobilizaciju novih boraca kako radi popune svojih jedinica tako i za formiranje novih jedinica 4. krajiškog NOP odreda.

Da bi se olakšao položaj jedinica 5. krajiške divizije na pravcu Sanski Most — Ključ, vrhovni komandant NOV i POJ je 23. januara radiogramom¹ naredio 1. proleterkoj diviziji da odmah preduzme demonstrativne akcije prema Banjaluci kao i na komunikaciju između Banjaluke i Bosanske Gradiške. Tako su u periodu između 23. i 28. januara 3. sandžačka i delovi 1. proleterke brigade vršili demonstrativne napade u širem regionu Banjaluke od Klačnice pa sve do sela Karanovca². Predviđeni napad na komunikaciju Banjaluka — Bosanska Gradiška nije izvršen. Naime, jedan bataljon 1. proleterke brigade, koji je bio upućen da severno od sela Klačnice pređe reku Vrbas i izvrši napad na pomenutu komunikaciju, nije uspeo da na desnoj obali Vrbasa nađe čamce i skele, pošto ih je neprijatelj još ranije bio prebacio na levu obalu.

Ostale jedinice divizije su u tom periodu vodile dosta oštre i česte borbe na pravcima Teslić — Kotor Varoš i Derventa — Prnjavor. Nemci su u nekoliko navrata pokušavali da

¹ Zbornik II/7, dok. 154, str. 476.

² Zbornik IV/9, dok. 130 i IV/10, dok. 173.

odbace jedinice 3. krajiške brigade od Teslica prema Pribiniću, angažujući povremeno i do 1.500 vojnika, ali i pored snažne podrške tenkova, artiljerije i avijacije, svi pokušaji su odbijeni uz osetne gubitke u ljudstvu i materijalu. Sličnu sudbinu doživjele su i snage neprijatelja koje su od Dervente pokušale da prodru ka Prnjavoru. Naime, dva bataljona 1. proleterske brigade u dva maha su osujetila pokušaje neprijatelja (oko 1.000 do 1.200 ljudi) da od Dervente prodre ka Prnjavoru.

Dajući sumaran pregled situacije na prostoru gde je u trećoj dekadi januara 1943. godine dejstvovala 1. proleterska divizija, potrebno je da se ukaže i na činjenicu da su jedinice ove divizije tokom decembra 1942. i januara 1943. godine izvojevale u centralnoj Bosni i nekoliko blistavih pobjeda nad okupatorskim i kvislinškim jedinicama kod Skender-Vakufa, Kotor-Varoši, Jošavke, Celinca, Teslića, Prnjavora, Dervente, Nove Vesi, Devetina, Klačnice i na neposrednim prilazima Banjaluci. U svim ovim kao i mnogim drugim borbama širom centralne Bosne, jedinice 1. proleterske divizije ubile su ili zarobile oko 5.000 okupatorskih i kvislinških vojnika i zadobile bogat plen u naoružanju, municiji, opremi i drugom materijalu. Razvijajući svoja ofanzivna dejstva, ova divizija je pomogla ponovnom oživljavanju i zamahu narodnog ustanka na ovom prostoru. Rezultat takvog rada ogleda se i u ponovnom formiranju 4. krajiškog NOP odreda i njegovih jedinica, kao i u dosta masovnom prilivu boraca u sve jedinice 1. proleterske divizije.

NA MARS-MANEVRU OD CENTRALNE BOSNE DO GORNJEG VAKUFA

Ocenivši da je cilj operativno-strategijskog manevra okupatorskih i kvislinških snaga, okruženje i uništenje glavnine NOV i POJ, vrhovni komandant NOV i POJ drug Tito doneo je odluku da se 1. i 2. proleterska i 3. udarna divizija prikupe na prostoriji G. Vakuf — Duvno — Prozor kako bi stvorio dovoljno snažnu operativno-strategijsku grupu za ofanzivne zadatke. Zato je već 27. januara naredio³ da 1. proleterska i 3. udarna divizija napadnu i unište neprijateljske garnizone u dolini Vrbasa počev od Jajca pa zaključno do Gornjeg Vakufa. U vezi s tim štab 1. proleterske divizije izdao je, 27. januara u 20 časova, naređenje⁴ štabovima brigada da se prikupe na

³ Zbornik II/7, dok. 167.

⁴ Zbornik IV/9, dok. 135.

prostoriji Jajce — Donji Vakuf — Turbe i da zauzmu Jajce ili Donji Vakuf.

Saglasno ovom naređenju otpočelo je 28. januara prikupljanje jedinica divizije na prostoriji Maslovare — Očauš — Siprage — Skender Vakuf s tim da se to završi najkasnije od 1. februara. Divizijskoj artiljeriji je naređeno da tokom 28. ili 29. januara tuče neprijateljska uporišta od Čelinca prema Banjaluci kao i uporišta u Teslicu, dok ne utroši celokupnu municiju za haubice 100 mm M 14/19, a potom da ih uništi. Ovaj zadatak je delimično izvršen 28. januara, pošto je Vrhovni štab naknadno naredio da se haubice unište, a municija ponese sa divizijom. Ostala divizijska artiljerija (1 brdski top 65 mm M. 06) i sva brigadna osposobljene su za transport tovarnom stokom.

Treba istaći da su neke jedinice 1. proleterske i 3. krajiške brigade bile udaljene od novih rejona prikupljanja i do 70 km, da je pokrete trebalo izvoditi u najvećoj tajnosti, što je iziskivalo pretežno noćne marševe po dubokom snegu preko vrhova Uzlomca i Borije, planina visokih preko hiljadu metara, i najzad, da su sve jedinice morale da vrše pokrete uz obimna obezbeđenja, što je takođe uticalo na brzinu kretanja, a naročito kod onih jedinica koje su bile u neposrednom dodiru sa neprijateljem.

U toku prikupljanja jedinica divizije Vrhovni štab je 28. januara radiogramom izdao naređenje⁵ da se divizija prikupi na široj prostoriji oko Jajca i tu izviđa i čeka dalja naređenja.

Sutradan, 29. januara, vrhovni komandant je uputio štabu 1. proleterske divizije dva radiograma. Prvim⁶ je naređeno da divizija najhitnije krene »u pravcu Donji Vakuf — Prozor preko Komara«, obaveštavajući istovremeno da neprijatelj vrši koncentraciju snaga u Prozoru (Italijani i četnici) i u rejonu Bugojno i Kupres radi napada na Livno, kao i da će, saglasno zamisli vrhovnog komandanta, 1. proleterska divizija u zajednici sa 2. proleterskom i 3. udarnom dejstvovati ofanzivno radi otklanjanja opasnosti od neprijateljskog ofanzivnog poduhvata prema Livnu. Drugi radiogram⁷ vrhovnog komandanta Prvo proleterskoj diviziji glasilo je:

⁵ Zbornik IV/10, dok. 173, str. 327.

⁹ Zbornik II/7, dok. 172, str. 507.

⁷ Isto, dok. 175, str. 509.

»I diviziji

1. — Krenite najhitnije na Prozor sa dvije brigade, da zajednički napadnete neprijatelja sa III divizijom. Jedna brigada, bez teške kome neka se najhitnije prebaci na pravac Mrkonjić — Glamoč da zaštiti taj pravac jer su svi naši ranjenici u velikoj opasnosti. Ofanziva neprijatelja je sa svih pravaca i prijeti opasnost da nam kod Livna otsijeku otstupnicu. Djelujte brzo, uz puno odgovornosti. Brigada kod Mrkonjića mora biti već sutra prebačena«.

2. — »Predajte ovu depešu III diviziji:

Cijela divizija neka se najhitnije skoncentriše na prostoriji Prozor — Sćit — Ravno.

29. I. 43.

TITO

Međutim, u momentu kada je ovaj radiogram primljen, u pokretu su bile jedino neke jedinice 1. proleterske brigade i to od Prnjavora preko Vijačana za Staru Dubravu. Jedinice 3. krajiške brigade su tek 30. januara u 23 časa krenule od Teslica preko Buletića za Očauš. Tako su ove jedinice, da bi stigle u rejon Gornjeg Vakufa i Prozora, morale da prevale prosečno oko 100 — 130 km, i to po dubokom snegu, preko planinskog zemljišta Uzlomca, Boriya, Ranče, Vlašića, Komara, Kalina i Radovana.

Usled velike raštrkanosti i udaljenosti jedinica, divizija je uspela da se tek 31. januara oko podne prikupi u rejonu Maslovare, Očauš, Šiprage, Skender Vakuf. S obzirom na veliki zamor jedinica, 1. proleterskoj i 3. krajiškoj brigadi dat je odmor od jednog dana. Treća sandžačka brigada krenula je ovoga dana uveče od Skender Vakufa ka Mrkonjić-Gradu radi zatvaranja pravca Mrkonjić Grad — Glamoč i zaštite bolnice.

Posle jednodnevnog odmora sve jedinice divizije, osim divizijske bolnice i jednog bataljona koji je ostao za njenu zaštitu, krenule su 2. februara ka Gornjem Vakufu, opštim pravcem planine Vlašić — Komar — Radovan. Komunikaciju Travnik — Donji Vakuf prešle su bez borbi u noći 3/4. februara (1. proleterska između s. Oborci i Komara, a 3. krajiška između Turbeta i s. Goleš) i produžile preko Zijameta i Rostova ka širem rejonu Gornjeg Vakufa, gde su stigle 7. februara. Na intervenciju Vrhovnog štaba⁸, divizijska bolnica i 3. (kragujevački) bataljon 1. proleterske brigade dobili su naknadno naređenje štaba divizije i krenuli iz rejona na Šiprage — reka Ugar preko Mrkonjić-Grada u sastav Centralne bolnice koja se tada nalazila u Glamočkom polju.

⁸ Zbornik II/8, dok. 5.

Ovaj grandiozni marš-manevar izvršile su jedinice 1. proleterske divizije za relativno kratko vreme, i pored veoma teških uslova — noćnih marševa po dubokom snegu i teško prohodnom planinskom zemljištu. No, i pored toga što je ovaj marš-manevar trajao oko deset dana, jedinice divizije su blagovremeno stigle na prostoriju Bugojno — G. Vakuf.

KOD GORNJEG VAKUFA I KUPRESA PRED POČETAK PROTIVOFANZIVE

Još dok su se jedinice 1. proleterske divizije nalazile na maršu ka prostoriji Gornji Vakuf — Prozor, vrhovni komandant je gotovo svakodnevno slao štabu divizije radiograme u kojima ga je informisao o razvoju neprijateljske ofanzive na oslobođenu teritoriju, naglašavajući da će divizija dobiti ofanzivni zadatak čim stigne u širi rejon Prozora. Da bi ga informisao o kakvom se zadatku radi, drug Tito u radiogramu od 5. februara piše: »Vaše jedinice smjestite za sada na prostoriju Makljen, G. Vakuf. Daljnji pravac biće Uzdol — Solakova Kula. Koča i Fića neka hitno dođu na savjetovanje. Kod Pere će saznati mjesto.«⁹

Pošto su se u vreme pisanja ovog radiograma na prostoriji Gornji Vakuf — Makljen nalazile jedinice 3. udarne divizije, a da ne bi došlo do mešanja jedinica kao i da bi se jedinice 3. divizije oslobodile za druge zadatke, već sledećeg dana drug Tito upućuje štabu 1. proleterske divizije ovaj novi radiogram: »Tvoje jedinice neka zauzmu položaje koje je držao Pero: Gračanica — G. Vakuf. Kreni hitno sa Perom do nas.«¹⁰

Tako je 1. divizija 7. februara zauzela sledeći raspored:

— Prva proleterska brigada je na desnoj obali Vrbasa posela prostoriju Bojska — Lužani — Hrastnica — Kućine — Bistrica — Ponir — Ždrimce sa zadatkom da zatvori pravce koji od Bugojna i Travnika vode desnom obalom Vrbasa (preko Rostova i sela Jagodića) s tim da rušenjem i zaprečavanjem što duže onemogućava komunikaciju Travnik — Rostovo — Gornji Vakuf. Jedan bataljon iz rejona Zdrimce držao je vezu sa jedinicama 3. divizije u izvornom delu Vrbasa;

— Treća krajiška brigada je na levoj obali Vrbasa posela prostoriju Paloč, Voljice, Tihomišlje, Gračanica sa zadatkom

⁹ Isto, dok 15.

¹⁰ Isto, dok. 18.

da zatvori sve pravce koji od Bugojna i planine Raduše vode ka rejonu Gornjeg Vakufa. Osim toga, ova brigada je imala da održava vezu i sa jedinicama 3. divizije u rejonima Pidriša i Sćita, kao i da izvrši temeljito zaprečavanje na komunikaciji Bugojno — Gornji Vakuf — Prozor;

— pozadinske jedinice i ustanove (sem divizijske bolnice) bile su smeštene u selu Ždrimce;

— brdska baterija (jedan top 65 mm) bila je ovog dana upućena 3. diviziji radi učešća u projektovanom napadu na Prozor;

— štab divizije bio je u selu Krupa u neposrednoj blizini Gornjeg Vakufa.

Sto se tiče 3. sandžačke brigade koja je, prema narednju Vrhovnog štaba, još 31. januara bila upućena od Skender-Vakufa da zatvori pravac Mrkonjić Grad — Glamoč, ona je taj zadatak sasvim dobro obavila i u ovo vreme (7. februara) nalazila se na prostori Gornje Vukovsko, Donje Vukovsko, Ravno, Sujica, Donji Malovan — Rilić sa zadatkom da zatvori pravce Kupres — Sujica — Livno, Kupres — Raduša — G. Vakuf i Kupres — Prozor. Pri tome joj je osnovni zadatak bio da zatvori pravac od Kupresa preko Sujice ka Livnu i Duvnu.

Ovakav raspored jedinica 1. proleTERSke divizije po dolasku na prostori ju kod Gornjeg Vakufa i Sujice bio je diktiran okolnostima što se u Bugojnu i Kupresu nalazio 5. ustaški zdrug (3.000—3.500 vojnika) koji je sa italijanskim i ustaškim snagama u Prozoru predstavljao smetnju za uredno povlačenje ranjenika ka Hercegovini i Crnoj Gori. Osim toga, pomenuti garnizoni su neprijatelju mogli da posluže kao deo operacijske osnovice za ofanzivna dejstva prema Livnu čime bi se presekla odstupnica Centralnoj bolnici.

Iz svega dosad izloženog lako se može izvesti zaključak da su raspored i zadaci jedinica 1. proleTERSke divizije u vremenu od 7. do 15. februara bili diktirani operativno-strategijskom zamišlju vrhovnog komandanta da obezbedi takvu koncentraciju snaga koje će biti u stanju da onemoguće eventualni pokušaj neprijatelja da preseče odstupnicu našim snagama i Centralnoj bolnici na liniji Kupres — Livno — Sinj ili Kupres — Duvno — Posušje i da im, što je osnovno, obezbedi operacijsku osnovicu za prelazak u strategijski napad.

Od 7. do 15. februara 1943. godine jedinice 1. proleTERSke divizije koje su se relativno dobro odmorile od prethodnih napornih marševa, lako su dobile pokušaj 5. ustaškog zdru ga iz

Bugojna da 13. februara potisne snage 1. proleterske i 3. krajiške brigade sa njihovih predstražarskih položaja na liniji Gornji Odžak — Sokolovac — Rosulja — Gračanica i prode u rejon Gornjeg Vakufa. Neprijatelj se, posle petočasovne borbe, uz manje gubitke povukao u Bugojno. Za tih nedelju dana relativnog zatišja jedinice su imale intenzivnu vojnu i političku obuku, a u isto vreme su prikupljeni dragoceni obaveštajni podaci na široj prostoriji koji su iskorišćeni prilikom planiranja i izvođenja kasnijih borbenih dejstava divizije.

Organizacijska struktura 1. proleterske divizije, pred početak bitke na Neretvi, nije se u osnovi razlikovala od strukture ostalih divizija NOVJ u to vreme i bila je, prema tadašnjim našim mogućnostima, kvalitetan skok u razvoju naših oružanih snaga. Taj novi kvalitet ogledao se pre svega u povećanoj udarnoj moći i novoj organizaciji komandovanja. Prva proleterska divizija je na dan 15. februara 1943. godine imala¹¹: štab divizije, prateću četvu štaba divizije, 1. proletersku i 3. sandžačku brigadu od po pet i 3. krajišku od četiri bataljona, divizijsku artiljeriju (jednu brdsku bateriju) i divizijski sanitet sastavljen od jedne hirurške ekipe, divizijske bolnice i jedne bolničke čete. Pored toga divizija je imala i divizijsku intendanturu¹² u kojoj se, pored magacina ishrane, odeće i obuće, nalazio i »magacin ubojne opreme«¹³ u kome se pretežno nalazila municija za pešadijsko naoružanje, ručne bombe i eksploziv.

Prema navedenom dokumentu (Zbornik IV/10, dok. 85) divizija je na dan 15. februara po spisku imala 4.075 boraca, od kojih 3.743 na licu¹⁴, a 332 u rashodu — u divizijskoj i Centralnoj bolnici. Od naoružanja je na dan 18. februara imala¹⁵: 3.220 pušaka sa 311.888 metaka, 227 puškomitraljeza sa 105.712 metaka, 34 teška mitraljeza sa 76.588 metaka, 14 teških bacača 81 m sa 823 mine, 6 lakih bacača 40 mm sa 271 minom, 2.600 ručnih bombi, 479 pištolja sa 4.787 metaka, 1 brdski top sa 170 granata, 4 protivtenkovska topa sa 650 granata, 3 pešadijska topa »pito« sa 202 granate, 11 signalnih pištolja sa 169 metaka.

Kao što se vidi, divizija je bila relativno dobro naoružana lakim pešadijskim naoružanjem. Od municije je imala oko 100 metaka na pušku i oko 500 metaka na puškomitraljez, odnosno teški mitraljez. Izrazit nedostatak u naoružanju bio je u slaboj, gotovo nikakvoj, divizijskoj artiljeriji, te su brigade većinu zadataka morale rešavati svojom relativno slabom pratećom artiljerijom kalibra 37 i 47 mm, minobacačima 40 i 81 mm, kao i lakim pešadijskim naoružanjem. S druge strane, neprijatelj (Nemci, Italijani, četnici i ustaše) imao je preimućstvo ne samo

¹¹ Zbornik IV/10, dok. 85.

¹² Isto, dok. 36.

¹³ Isto, dok. 37.

¹⁴ Zbornik IV/10, dok. 85, str. 171. Po jedinicama, stanje je bilo sledeće: štab divizije i njegova prateća četa 64, 1. proleterska brigada 1.584, 3. krajiška 1.051, 3. sandžačka 911, divizijska artiljerija 29 i divizijski sanitet 104 borca.

¹⁵ Zbornik IV/10, dok. 98.

u brojnoj jačini ljudstva već i u njegovoj materijalno-tehničkoj opremljenosti (naoružanju, opremi i dr.). On je raspolagao apsolutnom premoći u vazduhu, u tenkovima i artiljeriji, kao i u pogledu količina municije i hrane. No, i pored toga, snaga 1. proleterske divizije bila je takva da je svojim naoružanjem, moralom boraca i rukovodilaca, obučenošću boračkog i starešinskog sastava u vođenju borbe i pod najtežim uslovima, uspevalo vrlo često da parira višestruku nadmoćnost protivnika. X ne samo to. Njeno dvogodišnje iskustvo u vođenju borbi, moral i visoka politička svest, odanost Partiji i drugu Titu, spremnost na žrtve, permanentno nalazjenje »poslednjeg atoma snage« u premorenim telima boraca i rukovodilaca — bila su ona istinska snaga koja je nemogućna činila mogućnim, koja je inferiornost u broju ljudi i naoružanju pretvarala u premoć u odlučujućem momentu na odlučujućem mestu.

MESTO I ULOGA 1. PROLETERSKE DIVIZIJE U PLANU VRHOVNOG ŠTABA PRI PRELASKU U STRATEGIJSKU PROTIVOFANZIVU

Na sastanku u Duvnu, 8. februara 1943, drug Tito je upoznao komandante i političke komesare 1. 2. i 3. divizije sa osnovnom operativnom zamišlju predstojeće strategijske napadne operacije i sa zadacima divizija u prvoj etapi te operacije.

Zadatak 1. proleterske divizije bio je da do 14. februara prikupi snage dveju svojih brigada — 1. proleterske i 3. krajiške — na prostorijski Ždrimci, Solakova Kula sa koje je imala da izbije na Ivan-planinu, napadne i uništi sve neprijateljske posade između Podorašca i Tarčina i čvrsto zatvori pravac koji od Sarajeva vodi ka Konjicu. Sa jednom brigadom — 3. sandžačkom — imao je da se zatvori pravac koji od Bugojna i Travnika preko Gornjeg Vakufa vodi ka Prozoru i da se na taj način obezbedi pozadina 3. divizije pri njenom napadu na Prozor. Ova brigada je imala da ostane u rejonu Prozora sve dok je ne smene jedinice 7. banijske divizije koje su se tada još nalazile u širem rejonu Drvara.

DEJSTVA DIVIZIJE OD 15. DO 20. FEBRUARA 1943.

Ovaj šestodnevni period borbenih dejstava 1. proleterske divizije karakterističan je po tome što je jedan deo njenih jedinica bio angažovan u ofanzivnim dejstvima na pravcu Sarajevo — Konjic, a drugi u odbrambenim dejstvima na pravcu Bugojno — Gornji Vakuf — Prozor. Do ovakvog angažovanja snaga ove divizije došlo je usled toga što odluka vrhovnog ko-

mandanta doneta 8. februara u Duvnu nije bila dosledno sprovedena. Naime, prema odluci vrhovnog komandanta, dve brigade 1. proleterske divizije — 1. proleterska i 3. krajiška — morale su 14. februara biti prikupljene na prostoriji Ždrimci, Solakova Kula, a na njihovo mesto je trebalo da dođe 3. sandžačka brigada koja se u vreme donošenja pomenute odluke nalazila u rejonu Sujica, Ravno, D. i G. Vukovsko sa osnovnim zadatkom zatvaranja pravca koji od Kupresa vodi ka Livnu i Duvnu. Ovu brigadu je na pomenutoj prostoriji trebalo da smene jedinice 7. divizije. No, kako se ova divizija tada nalazila na položajima koji su zatvarali pravce što od Bosanskog Petrovca, Kulen Vakufa i Srba vode ka Drvaru i Bosanskom Grahovu, a nju na ovim položajima nisu blagovremeno smenile snage 1. bosanskog i 1. hrvatskog korpusa, došlo je do poremećaja u sprovođenju odluke vrhovnog komandanta i svih kasnijih posledica koje su iz toga nastupile.

Osim toga, na ovakvo angažovanje snaga 1. proleterske divizije uticalo je i angažovanje jedinica 5. ustaškog zdruga iz rejona Bugojna ka Gornjem Vakufu.

ODLUKA: MANJIM SNAGAMA NA IVAN-PLANINU, A GLAVNINOM KOD GORNJEG VAKUFA I PROZORA

Tokom 14. februara štab 1. proleterske divizije izvestio je Vrhovni štab o toku i rezultatima borbi koje su 13. februara vodile jedinice 1. proleterske i 3. krajiške brigade na pravcu Bugojno — Gornji Vakuf, kao i o tome da je, prema nekim obaveštenjima, neprijatelj iz Bugojna, Travnika i Prozora trebalo da 14. februara izvrši jednovremeni napad na jedinice 1. proleterske divizije.

Vrhovni komandant je još istog dana uputio naređenje¹⁸ štabu 1. proleterske divizije da još u toku 15. februara uputi jednu (1. proletersku) brigadu koja će 16. februara uveče zatvoriti pravac od Sarajeva preko Ivan-planine ka Konjicu i Prozoru, a da ostale dve brigade — 3. sandžačka i 3. krajiška — »ostanu na položajima gde se sada nalaze, radi zatvaranja pravca prema Bugojnu«, s tim što će ove dve brigade biti smenjene čim stignu brigade 7. banijske divizije. Pri tome je izrazio čuđenje zašto jedinice divizije koje su bile predviđene za ofanzivna dejstva još nisu prikupljene na prostoriji Ždrimci — Solakova Kula.

¹⁸ Zbornik IV 10. dok. 84.

Cim je primio ovo naređenje, štab 1. proleterske divizije je iste noći, 14/15. februara u 2 časa, izvestio Vrhovni štab¹⁷ da će 1. proleterska brigada krenuti prema Ivan-planini ali će, s obzirom na dužinu puta, teško uspeti da do 16. februara uveče stigne na određeno mesto. Istovremeno ga je obavestio da 3. sandžačka brigada još nije stigla na Makljen, već se nalazi na prostoriji Ravno — Vukovsko, do zakašnjenja sa koncentracijom na prostoriji Ždrimci — Solakova Kula došlo je usled toga što ovu brigadu nisu smenile jedinice 7. divizije. Isto tako je obavestio da je 3. sandžačkoj brigadi izdato naređenje (15. februara u 2 časa) da odmah krene ka Gornjem Vakufu i smeni jedinice 3. krajiške brigade na levoj obali Vrbasa kako bi se cela ova brigada postavila na položaje¹⁸ koje je dotle držala 1. proleterska.

Istoga dana i u isto vreme štab 1. proleterske divizije izdao je naređenje:

— da 1. proleterska brigada *odmah*, ne čekajući smenu, krene na izvršenje zadatka na Ivan-planini;

— da 3. krajiška brigada *odmah* uputi dva bataljona na prostoriju: s. Bojska, s. Lužani, s. Hrastnica, s. Bistrica koju su do tada držale jedinice 1. proleterske brigade i zatvori pravce koji od Bugojna i Travnika vode ka Gornjem Vakufu. Pošto 3. sandžačka brigada preuzme položaj na levoj obali Vrbasa, 3. krajiška će i svoja preostala dva bataljona prebaciti na desnu obalu Vrbasa i tako sa celom brigadom zatvoriti sve pravce koji od Bugojna i Travnika vode ka Gornjem Vakufu;

— da 3. sandžačka brigada *odmah* po prijemu naređenja krene ka Gornjem Vakufu i *odmah* smeni jedinice 3. krajiške brigade na levoj obali Vrbasa, posedne položaje na prostoriji: s. Paloč, s. Voljice, s. Tihomišlje, s. Planinica s tim da predstražarske delove drži u rejonu sela Gračanice.

Kao što se iz izloženog vidi, neprijateljski ispad iz Bugojna, 13. februara, prema Gornjem Vakufu i obaveštenje, u stvari dezinformacija, da će neprijatelj 14. februara jednovremeno krenuti u napad ka Gornjem Vakufu iz Bugojna, Travnika i Prozora doveli su do promene ranije odluke vrhovnog komandanta čija se suština svodi na to da je na ofanzivni zadatak na Ivan-planini upućena samo 1. proleterska brigada bez jednog bataljona, dok su na defanzivnom zadatku kod Gorčeg Vakufa ostale glavne snage divizije.

¹⁷ Zbornik IV 10. dok. 83.

¹⁸ Zbornik IV 10. dok. 84.

Ovako početno angažovanje snaga 1. proleterske divizije u projektovanoj ofanzivnoj operaciji u suštini nije odgovaralo operativnom zadatku koji je ona imala da izvrši prema zamisli vrhovnog komandanta. Međutim, to je bio izraz nužde izazvane neblagovremenim pristizanjem jedinica 7. divizije na prostoriju s. Sujica, s. Ravno, s. D. i G. Vukovsko.

BORBE KOD BRADINE I NA IVAN-SEDLU 17. i 13. FEBRUARA

Prva proleterska brigada je 15. februara usiljenim maršem krenula ka prostoriji Ivan sedlo — Bradina radi izvršenja dobijenog zadatka, ali je, i pored krajnjih naprezanja, uspela tek 17. februara u 3 časa da stigne na prostoriju s. Trešnjevica, s. Bulatovići, s. Repovci. Na ovoj prostoriji brigada je predala, prikupila potrebne podatke o neprijatelju i pripremila se za predstojeći napad. Njoj je postavljen sasvim jasan zadatak¹⁹: da u toku noći 17/18. februara uništi sve neprijateljske posade na prostoriji Bradina, Ivan sedlo, Raštelica, a potom da joj glavne snage budu na Ivan-planini prema Sarajevu, a manji delovi prema Konjicu. U vezi s tim posebno je istaknuto da je glavni zadatak brigade — »potpuno zatvaranje pravca od Sarajeva i uništenje tunela na Ivan-planini.«

Objekti na koje su napadale jedinice 1. proleterske brigade branile su italijanske, ustaške i četničke snage. S obzirom na to da je granica između italijanske i nemačke okupacione zone prelazila preko Ivan-planine i Bjelašnice, Italijani su držali svoje posade na pruzi između Konjica i Bradine. S njima su bile manje snage ustaške žandarmerije i nešto četnika. Najjače posade Italijani su držali u Bradini (80 Italijana, 20 žandarma i 20 četnika), kod vijadukta — mosta na Lukaču (40 Italijana i 10 žandarma) i kod železničke stanice Brđani pod Ivanom (50 vojnika antikomunističke milicije²⁰ i 10 žandarma).

S druge strane, u nemačkoj okupacionoj zoni, počev od Ivan-sedla pa preko Raštelice i Tarčina ka Sarajevu, posadu su sačinjavale ustaško-domobranske jedinice. Najjača posada je bila na Ivan-sedlu (oko 300 ustaša). Posada u Raštelici bila je nešto slabija (oko 100 ustaša), dok su posade u Tarčinu i dalje ka Sarajevu bile mnogo brojnije (snage 7. domobranske pukovnije).

¹⁹ Isto, dok. 85.

²⁰ Ova milicija je bila organizovana uz pomoć Italijana. Zvali su je skraćeno MVAC (Milizia Volontaria Anti Comunista).

Napad 1. proleterske brigade bio je silovit. Ali, dok su njeni 1. i 2. (crnogorski) bataljon u toku noći 17/18. februara prosto pregazili posade Ustaške željezničke bojne na Ivan-sedlu i u Raštelici, napad na Bradinu nije išao tako glatko. Ovde su jedinice 4. kraljevačkog bataljona naišle na fortifikacijske objekte od čelika i betona. Ništa nije pomoglo što su artiljerci protivkolske čete dovukli top 47 mm na odstojanje od nekih 30—50 metara. Italijani su zgradu žandarmerije u Bradini bili opasali armirano-betonskim zidom i bunkerima koje su načičkali teškim mitraljezima »fijat« i pružali ogorčen otpor.

Pošto se italijanska utvrđenja u Bradini nisu mogla likvidirati u toku noći, borba je produžena i po danu. Italijanske snage, koje su iz Konjica upućene opsednutoj posadi u Bradini, brzo su razbijene, bez obzira na to što ih je podržavao jedan improvizovani oklopni voz. Goneći razbijenog neprijatelja 6. (Beogradski) bataljon je ovladao mostom na Lukaču i željezničkom stanicom Brđani pod Ivanom. Posada u Bradini i dalje je pružala otpor ali, posle nekoliko direktnih pogodaka iz minobacača 81 mm u krov centralne zgrade i bunkera, Italijani su oko 12 časova istakli belu zastavu i predali se. Tako je 1. proleterska brigada u toku 17. i 18. februara u, tako reći, neprekidnoj 16-točasovnoj borbi, ovladala čitavom prostorijom oko željezničke pruge od Podorašca i Brđana do Raštelice. Pri tome je ubila 23 ustaše, 13 Italijana i 12 žandarma, a zarobila 67 Italijana iz 302. mitraljeskog bataljona divizije »Murde«. Zaplenjeno je: 10 teških mitraljeza, nekoliko stotina hiljada puščanih i mitraljeskih metaka, na desetine sanduka minobacačke municije, jedan kamion i 2 motocikla, znatna količina hrane, odeće i druge opreme. Brigada je u ovim borbama imala 4 mrtva i 7 ranjenih.

Posle borbi kod Bradine i na Ivan-sedlu, dva bataljona 1. proleterske brigade nalazila su se na položajima od Raštelice do Ivan-sedla, jedan u rezervi u rejonu Bradine, dok je jedan bio orijentisan ka Konjicu. Tako je, i pored malog zakašnjenja koje nije bilo prouzrokovano njenom krivicom, ova brigada svoj Prvi ofanzivni zadatak izvršila sasvim uspešno.

NAPAD NA KONJIC NOĆU 19/20. FEBRUARA

Stab 1. proleterske brigade je, na osnovu obaveštenja Prikupljenih u toku 18. i 19. februara da je Italijane u Ko-

njicu uhvatila panika i da se spremaju da napuste ovo mesto i povuku se preko Glavatičeva i Uloga ka Nevesinju, kao i obećanja antikomunističke milicije u Konjicu da će i ona pomoći u napadu na Konjic, doneo odluku²¹ da sa tri bataljona izvrši demonstrativan napad na Konjic kako bi omeo Italijane u evakuaciji ratnog materijala. Međutim, u toku 19. februara štab ove brigade dobio je i jedan izveštaj štaba 5. crnogorske brigade (pisan u Ostrošcu istog dana u 8.15 časova), u kojem je, između ostalog, stajalo: »Mi se danas lijevo i desno usmjeravamo prema Konjicu. Izviđamo i spremamo se za dalje. Vi nas hitno izvijestite: možemo li na vas računati u napadu i kad. Drugo, izvijestite nas opširno o svemu na terenu Šaraj feva], Nevesinja i Konjičkog sreza.«²²

Posle ovakvog izveštaja 5. brigade štab 1. proleterske se odlučio da u toku noći 19/20. februara izvrši napad na Konjic ne sa tri već sa dva svoja bataljona, ostavljajući 1. i 2. bataljon da zatvaraju pravac Raštelica — Ivan sedlo — Bradina — Konjic. U tom smislu obustavio je pokret svog 1. bataljona ka Konjicu, uputivši istovremeno i 5. crnogorskoj brigadi obaveštenje da su dva bataljona 1. proleterske već krenula u napad na Konjic.

Konjic je branilo oko 500 Italijana, nešto četnika i milicije. Napad je otpočeo 19. februara u 23 časa. Pošto meštanska milicija nije pružila nikakav otpor, bataljoni 1. proleterske brigade vrlo brzo su osvojili železničku stanicu i deo grada na desnoj obali Neretve. Pri tom je zarobljeno 15 domobrana, dok se 40 milicionara predalo. Otpor koji su Italijani i četnici pružali sa leve obale Neretve pretežno iz rejona k. 423 na brdašetu Pomol, nije bio naročito organizovan pa su dve čete (iz Kraljevačkog i Beogradskog bataljona) uspele da se preko mosta na Neretvi prebace u grad i za vrlo kratko vreme zarobe oko 80 Italijana među kojima i dva oficira. No, kako su ove dve čete bile preslabe da savladaju italijanski garnizon, a jedinice 5. crnogorske brigade nisu uopšte vršile napad na grad, doneta je odluka da se bataljoni 1. proleterske u svanuće povuku iz Konjica. Čete koje su se nalazile na levoj obali Neretve imale su 1 mrtvog i 16 ranjenih.

Posle izvlačenja iz Konjica bataljoni koji su učestvovali u napadu povukli su se u toku dana 20. februara prema Bradini i postavili se na položaje: Beogradski prema Konjicu, a

²¹ Zbornik IV/10. dok. 106.
- Isto. dok. 109.

jCraljevački u brigadnoj rezervi u Bradini. Njen 3. (Kragujevački) bataljon koji je, posle 20 dana provedenih na evakuaciji i zaštiti divizijske bolnice od centralne Bosne do Livna i predaji ranjenika i bolesnika Centralnoj bolnici, tek ovog dana ušao u sastav svoje brigade, takođe je bio u brigadnoj rezervi u selu **Bulatovićima**.

Napad 1. proleterske brigade na Konjic predstavlja događaj iz istorije našeg narodnooslobodilačkog rata o kome je mnogo pisano i diskutovano. On je do sada pretežno ocenjivan kao primer nekorisne i štetne samoinicijative. Po suštini i po posledicama on to svakako i jeste. Bez obzira na to što ima mišljenja da bi ovaj napad trebalo pre tretirati kao primer slabo organizovanog sadejstva između jedinica 1. proleterske i 5. crnogorske proleterske brigade, što se ne može negirati, ipak treba uočiti i to da je štab 1. proleterske brigade doneo ovu pogrešnu odluku verovatno zato što je bio opijen uspehom naših jedinica u dolini Neretve i na Ivan-planini. To se uostalom vidi kako iz njegovog izveštaja²³ štabu 1. proleterske divizije od 18. februara, tako i iz njegove zapovesti²⁴ za napad na Konjic. U oba ova dokumenta se konstatuje da su Italijani demoralisani i da to treba »iskoristiti do kraja«. Van svake sumnje je da je štab 1. proleterske brigade dobro znao zadatak ne samo svoje brigade već i 1, 2. i 3. divizije, što se sasvim dobro vidi iz zapovesti za napad na Bradinu i Ivan sedlo od 17. februara, kao i zapovesti za napad na Konjic. U oba ova dokumenta se podvlači da je *osnovni zadatak brigade da spreči prodor neprijatelja od Sarajeva preko Ivan-sedla u dolinu Neretve*.

Da je štabu 1. proleterske brigade bio jasan »glavni zadatak« brigade i da je dozvoljavao mogućnost eventualnog napada neprijatelja od Sarajeva, vidi se i iz zapovesti štaba ove brigade za napad na Konjic. U njoj, između ostalog, stoji:

»3. — II bataljon izvršiće takav raspored snaga na prostorijski Raštelica — Ivan Sedlo — Bradina da onemogući prodor neprijatelja. U slučaju jačeg prodiranja neprijatelja II bataljon će se pod oštrom borbom povlačiti sa obje strane drumu prema Konjicu obavještavajući o tome blagovremeno Štab Brigade, kao i o svakoj pojavi neprijatelja, radi čega mu se stavlja na raspoloženje jedan motorcicl.

4. — Uslijed mogućnosti eventualnog napada neprijatelja od Sarajeva I i IV bat. za vrijeme napada na Konjic ostaviće po jednu četu u rezervi u visini sela Ovčari kako bi se iste mogle prebaciti brzo u Pomoć II bataljonu«.

²³ Zbornik IV/10, dok. 102.

¹⁴ Isto, dok. 106.

Očigledno je da je štab brigade dopustio sebi inicijativu koja je bila skopčana sa velikim rizikom, jer je na *osnovnom zadatku ostavio samo jedan bataljon* i dve čete u rezervi udaljene od Ivan-sedla oko 15 km, dok je na sporednom, tzv. demonstrativnom napadu na Konjic, angažovao glavne snage brigade. Prema tome, odluka o napadu na Konjic nije bila plod solidne procene situacije i sagledavanja štetnih posledica koje ona može imati baš na izvršenje tog »glavnog zadatka«. Ovako, ona će ostati kao primer olako i brzo donete odluke sa štetnim posledicama. To se, uostalom, vidi i iz radiograma vrhovnog komandanta druga Tita upućenog 21. februara štabu 1. proleterske divizije, koji u celini glasi:

»I diviziji

Ivan Planinu dobro zatvorite kod Raštelice. Uputite izvidnice i dalje prema Sarajevu. Lekić²⁵ nije smio uputiti svoje jedinice na Konjic, a oslabiti Ivan planinu. Napad na Konjic treba dobro pripremiti i napasti sa najmanje 2 brigade — u grad upasti klinom.

Po mogućnosti, ako je sve spremno, Konjic zauzeti 21. II noću.
21. II. 1943. TITO«

Sto se pak tiče sadejstva u napadu na Konjic između štabova i jedinica 1. i 5. crnogorske proleterske brigade, ono nije bilo kako treba. Uprkos tome što je štab 5. crnogorske brigade uputio u napad na Konjic svoja dva bataljona, stoji i to da su oni, dok su jedinice 1. proleterske brigade vršile napad na Konjic, ostali neaktivni, a da o tome nisu obavestili štab 1. proleterske brigade koji se, opet, zadovoljio samo time što je štabu 5. brigade poslao obaveštenje da će napadati na Konjic. I ništa više. To očigledno nije organizacija sadejstva na nivou štabova brigada, a još manje između njihovih bataljona.

I na kraju, postavlja se pitanje da li je štab 1. proleterske divizije znao za odluku štaba 1. proleterske brigade za napad na Konjic? Iz jednog naređenja štaba 1. divizije pisanog 20. februara 1943. godine u 1.30 časova²⁰ vidi se da je on na neki način (preko kurira ili posredstvom štaba 3. divizije) saznao da je u toku noći 19/20. februara predviđen napad 1. proleterske brigade na Konjic, ali ne da je štab brigade to i odlučio. Evo šta, između ostalog, o tome u pomenutom naređenju piše: »Nismo upoznati sa vašom odlukom i načinom izvođenja akcije na Konjic i obezbeđenjem pravca od Sarajeva . . .«

²⁵ Odnosi se na komandanta 1. proleterske brigade Danila Lekića

²⁸ Zbornik IV/10, dok. 113.

Iz citiranog teksta proizilazi da štab divizije nije bio konsultovan pri donošenju odluke za napad na Konjic, već je ta odluka doneta samoinicijativno u štabu 1. proleterske brigade.

Zaključak o svrsishodnosti i opravdanosti donete odluke za napad na Konjic je iz dosadašnjeg izlaganja sasvim jasan. To se uostalom vidi i iz zaključka štaba 1. divizije u njegovom mesečnom izveštaju²⁷ Vrhovnom štabu NOV i POJ od 28. februara 1943. godine, koji glasi:

»Odluka za napad na Konjic: predviđene snage nisu bile dovoljne za zadatak likvidacije, polovično postavljanje zadataka ne dovodi do korisnog rezultata, i — što je najglavnije, ta odluka se nije smela donositi na račun sigurnosti obezbeđenja pravca od Sarajeva, što je bilo glavni zadatak Brigade. Međutim, trebalo je za što uspešnije izvršenje glavnog zadatka produbiti i proširiti uspeh na Ivan Sedlu i Raštelici u pravcu Tarčina i dalje, te da se onemoguću i uspori neprijateljska koncentracija i protivofanziva.«

TREĆA SANDŽAČKA BRIGADA OD SUJICE DO GORNJEG VAKUFA I KONJICA

I pored toga što je planom Vrhovnog štaba bilo predviđeno da 3. sandžačka brigada bude još pre 14. februara na položajima kod Gornjeg Vakufa, to se nije moglo ostvariti zbog toga što su je jedinice 8. banijske brigade²⁸ tek toga dana smenile sa položaja kod Sujice, Zanolina i D. i G. Vukovskog, gde je zatvarala pravce Kupres — Livno i Kupres — Duvno.

Prema planu Vrhovnog štaba, 3. sandžačka brigada²⁹ imala je da zatvori pravce koji od Gornjeg Vakufa vode preko Makljena za Prozor i dolinom reke Vrbasa ka selu Mejniku i dalje ka dolini Rame. Njenim prisustvom na ovoj prostoriji ne samo što bi se oslobodile ostale jedinice 1. proleterske divizije za pokret ka Ivan-planini već bi bila zaštićena i leđa 3. divizije prilikom njenog napada na Prozor koji je već bio predviđen² a noć 15/16. februara. Od kolike je važnosti bilo prisustvo brigade na ovoj prostoriji može se lepo videti i iz jednog uputstva vrhovnog komandanta upućenog 15. februara u 11.15 časova Sretenu Zujoviću u kome on piše sledeće:

»Sandžačka brigada treba hitno da krene, bez obzira da li je došla brigada VII divizije da je smeni, jer ona do mraka 15/11 mora

²⁷ Zbornik IV/10, dok. 173, str. 332—333.

²⁸ Zbornik II/8, dok. 42.

²⁹ Isto.

biti na položajima između Pidriša i G. Vakufa, a najkasnije do ponoći 15/11, jer je noćas važna akcija u ovome pravcu. Zato njene delove ne treba upotrebljavati ni za kakve poslove.«

Pošto je u toku 15. februara stigla na prostoriju kod Gornjeg Vakufa, 3. sandžačka brigada je rano izjutra 16. februara smenila jedinice 3. krajiške brigade na levoj obali Vrbasa posedajući položaje na prostoriji: Paloč, Voljice, Tihomišlje, Planinka. Tu je ostala sve do noći 18/19. februara kada su je smenile pristigle jedinice 8. brigade 7. banijske divizije.

Rano izjutra 19. februara 3. sandžačka brigada je krenula ka pruži Konjic — Bradina i posle 30 časova usiljenog marša uspela je da stigne na prostoriju s. Višnjevica, s. Trešnjevica, gde je dobila novi zadatak.

Za sve vreme dok se ova brigada nalazila na položajima prema Bugojnu, nije bilo borbi s neprijateljem sem manjih čarki patrola i izviđačkih delova. Sem toga, prema naređenju štaba 1. proleterske divizije od 15. februara³⁰, Protivkolsko odeljenje brigade, sa protivkolskim topom 47 mm, učestvovalo je tokom noći 16/17. februara u drugom napadu na Prozor i mnogo doprinelo likvidaciji mnogobrojnih bunkera iz kojih su Italijani pružali žilav otpor.

TREĆA KRAJIŠKA BRIGADA KOD GORNJEG VAKUFA I U BORBI ZA OSLOBODENJE PROZORA

Cim je, rano izjutra 15. februara primio naređenje štaba divizije³¹ od 15. februara u 2 časa, štab 3. krajiške brigade je odmah naredio svom 2. i 3. bataljonu da još u toku prepodneva pređu Vrbasa između sela Tihomišlja i Sarajvilića i posednu položaje koje su do tog jutra držale jedinice 1. proleterske brigade. Njihov zadatak je bio isti kao i jedinica koje su smenile — da zatvore pravac koji od Bugojna vodi desnom obalom Vrbasa ka Gornjem Vakufu. Na taj način, posle odlaska 1. proleterske brigade ka Ivan-sedlu, 3. krajiška je sama preuzela zatvaranje svih pravaca koji od Bugojna i Travnika preko Gornjeg Vakufa i izvornog dela Vrbasa vode u dolinu Rame i Neretve. Ona je time faktički imala da na svojim leđima ponese sav teret eventualnog napada neprijatelja od Bugojna i Travnika kao što se to i očekivalo tokom 14. i 15. februara³², i da

³⁰ Zbornik IV/10, dok. 88.

³¹ Isto, dok. 84.

do dolaska 3. sandžačke brigade zaštititi pozadinu borbenog porotka 3. divizije koja je u noći 15/16. februara preduzela napad za oslobodenje Prozora.

Jedinice 3. sandžačke su, 16. februara izjutra stigle na prostoriju Makljen, Gornji Vakuf, Voliče i odmah smenile 3. **krajišku** brigadu koja se nalazila na prostoriji Paloč, Voljice, **Tihomišlje**, Planinica, Gračanica.

Prema naređenju štaba divizije od 15. februara,³³ smenjene jedinice 3. krajiške (1. i 4. bataljon i Protivkovska četa brigade) trebalo je da pređu Vrbas i da se postave na prostoriji Bistrica, Gornji Vakuf, Ždrimci. Međutim, do ovoga nije došlo zbog toga što su ova dva bataljona (1. i 4.), ojačana sa protivtenkovskim topovima 3. sandžačke i 3. krajiške, prema naređenju Vrhovnog štaba upućena istog dana da pomognu u sledećem napadu na Prozor koji je bio predviđen za noć 16/17. februara. Ona su upotrebljena na pravcu 5. crnogorske brigade (Makljen — Prozor) gde su u drugom napadu uzeli punog učešća u likvidaciji preostalih italijanskih uporišta.

Posle oslobodenja Prozora — 17. februara u 8 časova — bataljoni 3. krajiške brigade povukli su se iz grada zajedno sa protivtenkovskim topovima i u 23 časa stigli u sastav brigade na desnoj obali Vrbasa. Tu su ostali u brigadnoj rezervi na prostoriji s. Bistrica, G. Vakuf, s. Ždrimci.

Još dok se 1. proleterska divizija nalazila na maršu iz centralne Bosne ka prostoriji kod Gornjeg Vakufa, Vrhovni štab joj je naredio da svoju Brdsku bateriju uputi 3. diviziji za napad na Prozor. Ovo naređenje je moglo biti realizovano tek pošto je divizija stigla na prostoriju kod Gornjeg Vakufa. Baterija (u stvari samo jedan brdski top 65 mm) je posle kraćeg odmora produžila pravcem Bojska — Sarajvilić — Gornji Vakuf gde je našla jedinice 5. crnogorske brigade preko čijeg se štaba povezala sa štabom 3. divizije. Od tada pa sve do 17. februara ona je bila pod komandom ove divizije, na položaju u rejonu sela Pidriš u slučaju neprijateljskog napada iz **Prozora** ka Gornjem Vakufu. Baterija nije dejstvovala sve do **Pada** na Prozor u noći 15/16. februara.

£ Upotreba oruđa Brdske baterije 1. divizije i Protivtenkovskog odeljenja 3. sandžačke i 3. krajiške brigade u borbama za Prozor, vidi se i iz ovog izveštaja štaba 3. divizije upućenog drugu Titu 17. februara u 8 časova:!

³³ Zbornik IV/10, dok. 84.

»Na sektoru V brigade drže se još 4 bunkera na spoljnoj odbrani grada. Iskorišćen je mrak za privlačenje haubičke baterije³⁴ i brdskog i protivkolskih topova i po razviđavanju biće likvidirani...

Artiljerija protivkolska i brdska uvučena je u streljački stroj i krči put pešadiji, a u neposrednu blizinu streljačkog stroja privučena su dva haubička topa.«³⁵

U ovoj akciji ranjena su tri borca Brdske baterije među kojima i sam komandir Jovan Vukanović.³⁶ Posle oslobođenja Prozora Brdska baterija se 17. februara vratila u sastav svoje divizije i ponovo postavila na položaj u rejonu sela Mračaj sa zadatkom da podrži 3. sandžačku brigadu u odbrani pravca Bugojno — Gornji Vakuf — Prozor. Međutim, već 19. februara ova baterija je krenula sa 3. sandžačkom ka pruzi Konjic — Ivan sedlo i pred mrak 20. februara stigla u selo Hasanović.

NAPAD NA TARCIN NOĆU 20/21. FEBRUARA

U prepodnevним časovima 20. februara neprijatelj je od Sarajeva dovukao nove snage u Tarčin. Između ostalog, primećen je i dolazak jedne velike železničke kompozicije kao i 30 kamiona sa vojnicima.

Istog dana oko 15 časova iz Tarčina su u pravcu sela Raštelica i Trzanj krenule izviđačke jedinice 7. ustaško-domobranske pukovnije uz podršku avijacije koja je dosta snažno dejstvovala po položajima 1. i 2. bataljona 1. proleterske brigade, a naročito po položajima na Ivan-sedlu. Međutim, posle gotovo tročasovne borbe naše jedinice su razbile ove neprijateljske izviđačke jedinice i vratile ih u Tarčin. Tom prilikom zarobljeno je jedno neprijateljsko odeljenje od 9 vojnika i zaplenjen jedan puškomitraljez. Naše jedinice nisu imale gubitaka od dejstava sa zemlje, ali su, i pored toga što su bile prilično raštrkane i nalazile se u dosta dubokim rovovima, od bombardovanja iz vazduha imale 5 mrtvih i 11 kontuzovanih.

Iz saslušavanja zarobljenih neprijateljskih vojnika štab 1. proleterske brigade je saznao da Nemci i ustaše dovlače snage u Tarčin i da po planu treba 21. februara da krenu u napad pravcem Tarčin — Ivan sedlo — Konjic. Štab 1. proleterske brigade doneo je odluku da u toku noći 20/21. februara preduhitri i napadne neprijatelja u Tarčinu. Ovo su imali da izvrše

³⁴ Haubička baterija je bila iz sastava Haubičkog divizionu Vrhovnog štaba.

³⁵ Zbornik IV/10, dok. 91.

³⁶ Misli se na prvi i drugi napad na Prozor 15/16. i 16/17. februara 1943. godine.

1. i 2. bataljon i to: obuhvatnim manevrom preko reke Lepenca ka Tarčinu i Vrancu brdu, centrom ka Tarčinu, a levim krilom ka selu Osenik presecajući put i prugu između Pazarića i Tarčina.

Napad je bio predviđen za 21 čas. Međutim, jedinice nisu uspele da se na vreme prikupe zato što su tokom bombardovanja u popodnevnom časovima bile prisiljene da zauzmu rastresit raspored. Zbog toga su napad otpočele tek oko 24 časa. No, i pored zakašnjenja i solidno organizovane odbrane neprijatelja, bataljoni 1. proleterske brigade uspeali su da tokom petočasovne borbe nanesu ozbiljan udarac neprijatelju koji se grčevito branio. A što 1. proleterska brigada nije postigla definitivnu pobedu uzrok leži u nedovoljnim snagama i što je neprijatelj uspeo da spreči prelazak leve kolone preko reke Lepenice i obuhvat Tarčina sa zapada. Međutim, objektivno govoreći, štab 1. proleterske brigade tada nije raspolagao jačim snagama, jer se jedan bataljon nalazio daleko prema Konjicu, a drugi u Bradini — oba zamorena prethodnim napadom na Konjic. Treći (Kragujevački) je tek ovog dana oko 20 časova stigao do sela Repovci, na putu od Livna za Bradinu. Tako su joj za napad na Tarčin stajala na raspolaganju samo dva bataljona (1. i 2.) koji, i pored vanrednog zalaganja, nisu mogli postići veći uspeh protiv 1.500—2.000 vojnika pod nemačkom komandom. To su u stvari bili prednji delovi grupe »Anaker« koja je u celini brojala preko 5.000 vojnika.

Iz toka i rezultata ovih borbi oko Tarčina može se donekle sagledati značaj propusta štaba 1. proleterske brigade što nije posle likvidacije neprijateljskih uporišta na prostoriji Podorašac, Bradina, Ivan sedlo svoje glavne snage odmah uputio dalje od Raštelice ka Pazariću i Sarajevu. Time bi se verovatno neprijatelju bar donekle omela koncentracija snaga u Tarčinu i Pazariću i dobilo u vremenu da se pristigle snage 3. sandžačke brigade i 3 (Kragujevačkog) bataljona 1. proleterske angažuju "povoljnijim taktičkim uslovima na izvršenju osnovnog zadatka: zatvaranju pravca Sarajevo — Ivan planina. Ovako su događaji krenuli drugim tokovima čije su nam posledice dobro poznate.

Pridavanje onakve pažnje Konjicu, a zapostavljanje, ili bolje rečeno neaktivan odnos prema događajima koji su se u Periodu od 18. do 20. februara odigravali od Tarčina do Sarajeva, dovelo je do toga da je štab divizije bio lišen neophodnih

podataka o situaciji na ovom pravcu te je i on počeo da posvećuje veću pažnju napadu i likvidaciji Konjica umesto odbrani pravca Tarčin — Ivan sedlo.

DEJSTVA 1. PROLETERSKE DIVIZIJE OD 21. DO 28. FEBRUARA

U ovom periodu glavnina 1. proleTERSke divizije vodila je danonoćne borbe na prostoriJI od Konjica pa preko Bradine i Ivan-sedla do Tarčina protiv jedinica tzv. »Istočne grupe« 718. nemačke divizije, odnosno grupe »Anaker«. Najžešće borbe su se odvijale na prostoriJI Podorašac, Bradina, Ivan sedlo, Raštelica.

SušTina zadatka 1. proleTERSke divizije u ovom periodu bila je da spreči prodor grupe »Anaker« u dolinu Neretve i da na taj način stvori uslove i vreme jedinicama 3. divizije da likvidiraju neprijateljsko uporište u Konjicu i otvore put za izvlačenje Centralne bolnice ka Ulogu i Kalinoviku.

Ovaj period predstavlja primer upornosti da se u vanredno teškim i nepovoljnim uslovima (glad, zima, teškoprohodno zemljište i borba sa neprijateljem koga su podržavale snažna avijacija i artiljerija) izvrši zadatak i pored pogrešnog angažovanja 1. proleTERSke brigade od 18. do 20. februara. Zbog toga se ovaj period borbenih dejstava glavnine 1. proleTERSke divizije može okarakterisati i kao nastojanje da se poprave dotadanji propusti na veoma važnom i odgovornom zadatku —* zatvaranju pravca koji iz doline Bosne preko Ivan-sedla izvodi u dolinu Neretve.

ODLUKA ZA ZATVARANJE PRAVCA IVAN SEDLO — SARAJEVO I PRIPREME ZA NAPAD NA KONJIC

Sve do 19. februara štab 1. proleTERSke divizije nalazio se u rejonu Gornjeg Vakufa, a tada je sa 3. sandžačkom brigadom krenuo prema Ivan-planini i tek popodne 20. februara stigao u selo Golubić, oko 6 km vazdušne linije zapadno od Ivan-sedla. Kao što je već napomenuto, on u toku 19. i 20. februara nije bio obavješten ni o pripremama i rezultatima napada na Konjic, ni o situaciji na pravcu Ivan sedlo — Tarčin — Pazarić — Sarajevo.

Cim je stigao u rejon sela Trešnjevica, načelnik štaba divizije je, 20. februara u 1.30 časova, obavestio štab 1. prole-

terske brigade³⁷ da će tokom ovog dana u sastav brigade stići i njen 3 (Kragujevački) bataljon, a da će na prostorijsu s. Trešnjevica, s. Bulatovići stići 3. sandžačka brigada sa ostalim članovima štaba divizije. Isto tako on ga je obavestio i o nameri štaba divizije da postavi 3. sandžačku brigadu »sa aktivnim zadacima od Ivan-sedla u pravcu železničkih stanica ka Sarajevu«, a da 1. proletersku brigadu zadrži u rezervi sa istim zadatkom — zatvaranje pravca od Sarajeva ka Konjicu.

Istoga dana (20. februara) je i komandant 1. proleterske divizije kada je stigao u selo Golubić, nedaleko od sela Trešnjevica, poslao o tome obaveštenje štabu 1. proleterske brigade³⁸ u kome između ostalog piše:

»3) Sandžačka je stigla na prostorijsu Višnjevica — Trešnjevica.

4) Izvestite nas što pre o situaciji kod vas — sektor Ivan — Bradina, i kod Konjica. To nam je potrebno da bismo mogli odrediti što konkretniji zadatak Sandžačkoj.«

S obzirom na oskudnost dokumentacije iz ovog perioda teško je danas tačno utvrditi da li je i kada štab divizije dobio traženi izveštaj od štaba 1. proleterske brigade. Mada se iz jednog kasnijeg izveštaja štaba 1. divizije Vrhovnom štabu³⁹ vidi da je takav izveštaj dobijen, ipak se može zaključiti da je štab 1. brigade propustio da blagovremeno prikupi potrebne podatke o neprijatelju, da proceni njegovu nameru i da o tome pošalje iscrpniji izveštaj štabu divizije. Naime, on je do takvih podataka mogao doći tek od zarobljenih vojnika 7. ustaško-domobranske pukovnije posle napada na Tarčin (u noći 20/21. februara⁴⁰) a to je, kao što će se videti, bilo kasno.

Pošto nije raspolagao tačnim podacima o situaciji na pravcu Sarajevo — Ivan sedlo, a dobivši radiogram vrhovnog komandanta,⁴¹ o zatvaranju Ivan-planine na Raštelici, izviđanju prema Sarajevu, pripremi napada na Konjic i dr. štab 1. proleterske divizije naredio je 21. februara u ranim jutarnjim

³⁷ Zbornik IV/10, dok. 113.

³⁸ Isto, dok. 114.

³⁹ Jedan stav ovog izveštaja koji se odnosi na 20. februar glasi: »U toku dana V. Š. je radiogramom naredio: »Ako vidite da je moguće likvidirajte Konjic — nemojte oklevati. Neka vam pomogne V Crnogorska.

Nemajući tačne podatke sa sektora I Brigade o koncentraciji 'leprijatejskih snaga od Sarajeva, nameravali smo da likvidiramo Konjic.« (Zbornik IV/10, dok. 173, str. 334).

⁴⁰ Zbornik IV/11, dok. 27, str. 64.

⁴¹ Vidi str. 78.

časovima, da se 3. sandžačka brigada orijentiše ka Konjicu i rasporedi na prostoriji: s. Homolje, s. Podorašac, s. Vrbaljani, s. Barmiš sa zadatkom da sa 5. crnogorskom brigadom napadne na Konjic i ukloni i ovu jedinu preostalu prepreku u dolini Neretve od Drežnice do Konjica.

Iz naređenja štaba divizije (od 21. februara u 11.30 časova) 1. proleterskoj i 3. sandžačkoj brigadi vidi se da je on bio obavješten o koncentraciji neprijateljskih snaga na prostoriji oko Tarčina i iz toga je zaključio da to neće biti »osiguranje odbrane pravca Sarajevo« već da će neprijatelj najverovatnije »ofanzivnim akcijama« izvršiti »rasterećenje tog pravca«. ⁴² Iz ovoga bi trebalo očekivati da će, na pravac Ivan sedlo — Tarčin, pored 1. proleterske, biti upućena i 3. sandžačka brigada, kao što je to ranije bilo i naređeno. Međutim, štab divizije ponovo je ostao kod odluke od 21. februara izjutra, da umesto ka Tarčinu i Pazariću, 3. sandžačku uputi bliže Konjicu. Do ovoga je verovatno došlo da bi se izbeglo jače koncentrisanje naših snaga na prostoriji Ivan sedlo, Tarčin, a time i njihova izloženost novim udarima avijacije, a s druge strane, na to je svakako uticala i sadržina radiograma vrhovnog komandanta u kome je između ostalog stajalo: »Po mogućnosti, ako je sve spremno, Konjic zauzeti 21. II. noću«. ⁴³

Evo kako je ta promena zadatka 3. sandžačke brigade motivisana u pomenutom naređenju štaba 1. proleterske divizije od 21. februara u 11.30 časova:

»Obzirom na mogućnost ponovnog intenzivnog dejstva neprijateljske avijacije, te potrebe izbegavanja koncentrisanja naših jedinica na užoj prostoriji, naročito u neposrednoj blizini neprijateljskih posada ili mesta neprijateljske koncentracije, III sandžačka brigada neće se smestiti južno i jugoistočno od Tarčina, kako je to ranije bilo naređeno, nego na prostoriji na kojoj je jutros naređeno.«

Iz ovog naređenja vide se zadaci 1. proleterske i 3. sandžačke brigade, kao i celovit zadatak divizije, koji su ovako formulisani:

»Zadatak I brigade: aktivno zatvaranje pravca Sarajevo.

Zadatak III sandžačke brigade: pripremanje napada na Konjic i, u slučaju da neprijateljska aktivnost ometa našu akciju, prihvatanje i rezerva I brigade sa obezbeđenjem od Konjica.

⁴² Zbornik IV/10, dok. 119.

⁴³ Zbornik II/8, dok. 64. — Ovaj dokument je u celosti citiran u prethodnom odeljku kada je opisivan napad na Konjic.

Zadatak ove Divizije na ovom prostoru od neobične je važnosti. Od njegovog izvršenja zavisi ostvarenje opšteg plana postavljenog od V. Š. Glavni cilj svih jedinica ove Divizije ostaje zatvaranje pravca od Sarajeva, pa se zbog toga morala i odložiti akcija na Konjic.«

Kao što se vidi, cilj dejstva i zadatak divizije bili su sasvim pravilno shvaćeni i definisani. Međutim, može se izvući i zaključak da odluka štaba divizije od 21. februara izjutra nije bila zasnovana na poznavanju stvarne situacije kod Tarčina i Pazarića gde se nalazila koncentrisana cela grupa »Anaker«. Naime, štab je znao o bombardovanju položaja 1. proleterske brigade (20. februara po podne) na prostoriji Ivan sedlo, Bradina i o ispadu neprijatelja iz Tarčina, ali se iz teksta pomenutog naređenja vidi da u vreme pisanja ovog naređenja nije dobio izveštaj o borbi 1. proleterske brigade kod Tarčina niti je pak raspolagao izjavama zarobljenih vojnika 7. ustaško-domobranske pukovnije od jutra 21. februara, koji su rekli da je pomenuto bombardovanje bilo samo priprema za napad grupe »Anaker« koji će otpočeti 21. februara.

Da je štab divizije u vreme donošenja odluke o rasporedu 3. sandžačke raspolagao podacima o borbi kod Tarčina i izjavama zarobljenika, svakako bi i odluka o upotrebi ove brigade bila drugačija.

Iz svega do sada izloženog mogli bi se izvući sledeći zaključci:

Prvo, štab 1. proleterske divizije nije raspolagao potrebnim podacima o jačini i namerama neprijatelja na pravcu Sarajevo — Ivan sedlo — Konjic i zato njegova odluka nije odgovarala stvarnoj situaciji na tom pravcu, pa prema tome ni dobijenom zadatku.

Drugo, raspored snaga divizije, a naročito raspored 3. sandžačke brigade nije, s obzirom na dobijeni zadatak, zemljište, vreme i dejstvo neprijateljske avijacije, bio svrsishodan jer nije pružao sve potrebne uslove da obezbedi izvršenje zadatka divizije: zatvaranje pravca Ivan sedlo — Sarajevo. Naime, najbliže jedinice 3. sandžačke brigade bile su udaljene 15—20 km od položaja severoistočno od Ivan-sedla gde su se ovog dana odigravale žestoke borbe između izrazito nadmoćnijih snaga grupe »Anaker« i samo dva bataljona 1. proleterske brigade!

Treće, može se sa sigurnošću tvrditi da je Štab 1. proleterske divizije sa 3. sandžačkom brigadom dosta kasno stigao na prostoriju oko Ivan-sedla i da je preuzeo rukovođenje bor-

benim dejstvima u veoma složenim uslovima, kada je neprijatelj preuzeo inicijativu i kada se propusti štaba 1. proleterske brigade nisu mogli više ispraviti.

Formiranje grupe »Anaker«⁴⁴ i njeno upućivanje u rejon Tarčina izvršeni su u vremenu između 18. i 20. februara i predstavljaju reakciju neprijatelja na pojavu naših jedinica u dolini Neretve. Naime, kao što je poznato, general Liters je usled prodora naših jedinica u dolinu Neretve izvršio neke korekture u planu operacije »Vajs II« i na predlog Italijana pristao da iz rejonu Bugojna i Sarajeva ka dolini Rame i Neretve uputi prvo 718. a kasnije i 717. pešadijsku diviziju. Tu operaciju su Nemci nazvali »Vajs-Mostar« i njen cilj je bio da se u tesnom sadejstvu sa snagama italijanskog 6. korpusa i četnika Draže Mihailovića razbiju i unište snage Glavne operativne grupe u dolini Neretve. Ova operacija se izvodila tako reći istovremeno kad i operacija »Vajs II«.

Napad grupe »Anaker« otpočeo je 21. februara u 11 časova. Njen prvi ešelon jačine oko 2.500—3.000 vojnika krenuo je iz rejonu Tarčina u tri kolone: preko sela Duranovići i Trzanjka Malom Ivanu i Bradini i preko Raštelice i Ivan-sedla ka Bradini.

Posle nešto više od sedam časova borbe uz neprekidnu i veoma intenzivnu podršku svoje artiljerije, minobacača i avijacije, neprijatelj je nešto posle 18 časova uspeo da ovlada položajima naših jedinica u rejonima Malog Ivana i Ivan-sedla. Na taj način grupa »Anaker« je iskoristila našu brojnu slabost — samo dva bataljona 1. proleterske brigade — i uspela da u veoma kratkom roku izbije i ovlada vododelnicom između Raštelice i Bradine i time praktično dovede u pitanje izvršenje zadatka ne samo 1. proleterske brigade već i cele 1. proleterske divizije.

Osnovna karakteristika ovih borbi od 21. februara je u tome što je neprijatelj uspeo da preuzme inicijativu i da nadmoćnim snagama lomi herojski otpor naših malobrojnih jedi-

⁴⁴ Grupu »Anaker« sačinjavali su: 750. puk nemačke 718. divizije, manji delovi 202. tenkovskog bataljona i 668. artiljerijskog divizionu, jedna pionir, četa i neki drugi delovi ove divizije, kao i dva bataljona 7. domobranske pukovnije, jedan ustaški bataljon i brdski artiljerijski divizion. — 750. puk i ostali pomenuti delovi nemačke 718. divizije prebačeni su u toku 19. i 20. februara vozom do Tarčina iz rejonu Donjeg Vakufa, dok su 7. ustaško-domobranska pukovnija, brdski artilj. divizion i neki drugi manji delovi 4. brdske brigade u istom periodu prebačeni iz Sarajeva do Pazarića i Tarčina.

nica i što štab 1. proleterske brigade nije ovoga dana uspeo da na poprište borbi blagovremeno ubaci sveže snage i neprijatelju spreči izbijanje na Ivan sedlo i Mali Ivan. Teško se može prihvatiti argument da na poprište borbi pored 1. i 2. bataljona, nisu mogla blagovremeno da stignu i ostala tri bataljona 1. proleterske brigade što bi, razumljivo, dalo i sasvim drukčije rezultate. Prema toku događaja ovog dana, moglo bi se zaključiti da se rad štaba 1. proleterske brigade odvijao pod uverenjem da će ova dva bataljona uspeti da odbiju neprijatelja ponovo u Tarčin. Time se i može objasniti kasno, pred sam pad mraka, angažovanje 4 (Kraljevačkog) bataljona, dok su još dva — 3. i 6. bataljon — ostala neangažovana celog ovog dana i noći 21/22. februara. I ne samo to. Iz izveštaja koji je štab ove brigade poslao u 18.45 časova štabu divizije⁴⁵ jasno se vidi da mu situacija na bojištu nije bila jasna ni krajem dana. Evo tog dela izveštaja:

»Gdje se sada nalaze naše jedinice, upravo naše linije, ne znamo tačno, pošto su primljeni izvještaji od 16 časova ...«

»Mi ćemo se u toku noći postaviti na liniju Pöbratine — Velika — Repovci (ukoliko je neprijatelj već izašao na Ivan sedlo), a i ukoliko nije ...«

Na osnovu ovoga i nekih naknadnih izveštaja o toku borbi, jačini neprijatelja i položajima jedinica, štab divizije je 21. februara u 21.45 časova poslao novo naređenje⁴⁶ svojim jedinicama u kome im je data kratka analiza novostvorene situacije i zadaci.

U uvodnom delu ovog naređenja istaknuto je da predlog štaba 1. proleterske brigade da se 3. sandžačka prebaci istočno od komunikacije Konjic — Ivan sedlo nije usvojen zbog jačine neprijatelja koji prodire od Tarčina ka Konjicu, jakog dejstva neprijateljske avijacije i italijanskog garnizona u Konjicu, za koji se nije imalo podataka da li je dobio pojačanje iz Nevesinja. Zatim je saopšteno da se napad na Konjic odlaže zbog novonastale situacije.⁴⁷ I pored toga što 3. sandžačka brigada nije prebačena istočno od komunikacije Konjic — Ivan sedlo, zadatak divizije u pomenutom naređenju bio je ovako definisan: »zatvaranje pravca od Sarajeva i uništenje neprijateljskih snaga koje⁴⁸ otuda krenule. Ako bi neprijatelj uspeo da prodre do Konjica

⁴⁵ Zbornik IV/10, dok. 124.

⁴⁶ Isto, dok. 120.

⁴⁷ Misli se na učešće jedinica 3. sandžačke brigade shodno naređenju štaba divizije od 21. februara u jutarnjim časovima.

i da se poveže sa tamošnjim garnizonom, zadatak naših jedinica jeste da hitnom i odlučnom intervencijom sa njegovog desnog boka razbiju ga«.

Na bazi navedene situacije i definisanog zadatka divizije u celini doneta je odluka da 1. proleterska brigada posedne položaje na prostoriji Pobratine, Repovci, Dragočaj, Bale, a da 3. sandžačka ostane i dalje na položajima koje je držala u toku 21. februara, tj. na prostoriji: Homolje, Podorašac, Vrbljani, Barmiš, Kralupi. Brdska baterija je pridata 1. proleterskoj brigadi zbog nepovoljnog zemljišta u zoni dejstva 3. sandžačke, a pozadinske jedinice brigada i divizije i zarobljenici morali su biti razmešteni zapadno od potoka Kraljuštica.

Osim toga, pomenuto naređenje štaba divizije obiluje nizom uputstava o načinu izvođenja borbenih dejstava tako da imaju ne samo direktivni već i karakter uopštavanja dotadašnjih iskustava u borbi sa nadmoćnijim neprijateljem.

Analizirajući ovo naređenje štaba divizije od 21. februara u 21.45 časova uočavaju se dva bitna momenta koji u celini karakterišu tadašnju situaciju na prostoriji Konjic, Ivan sedlo. Naime, izbijanjem na prostoriju Ivan sedlo, Mali Ivan neprijatelju se pružaju uslovi da nastavi prodiranje duž komunikacije Ivan sedlo — Konjic i preko sela Repovci ka Šolakovoj Kuli i Prozoru. Pošto je štab divizije pokazivao naročit interes za eventualni pokušaj neprijatelja da nastavi prodiranje pravcem Ivan sedlo — Prozor, ovaj momenat je svakako odlučujuće uticao na odbijanje predloga štaba 1. proleterske brigade u pogledu prebacivanja 3. sandžačke istočno od komunikacije Konjic — Ivan sedlo. Jer, mada je, gledano samo sa nekih (ali ne i svih!) aspekata taktičke situacije, pomenuti predlog izgledao jako primamljiv i opravdan, ipak se štab divizije nije hteo upuštati u rizik s obzirom na to da se nisu mogle jasno sagledati namere neprijatelja. Zato je doneo odluku da snage divizije drži prikupljene zapadno od pomenute komunikacije. Ovo tim pre što je takav raspored pružao niz taktičkih uslova za izvršenje osnovnog zadatka divizije.

Pored toga, izrazita tehnička nadmoćnost neprijatelja, a naročito u artiljeriji i avijaciji, potpuno je onemogućavala manevar divizije i dejstva krupnijih jedinica po danu.

Pošto je u toku noći 21/22. februara primio obaveštenje štaba 3. divizije da je u rejon Konjica stigla i 10. hercegovačka brigada i da će jedinice 3. divizije otpočeti napad na Konjic 22. februara u 21 čas. štab 1. divizije obavestio je štab 1. pro-

leterske brigade o ovome,⁴⁸ upoznavši ga istovremeno i sa osnovnim zadatkom 1. divizije: onemogućavati spajanje neprijateljskih snaga sa Ivan-sedla i iz Konjica. U vezi s tim, štab divizije je naredio da 22. februara u 21 čas sve snage divizije pređu u napad na neprijatelja. Pri tom on je saopštio i svoju nameru da, prema razvoju situacije u toku 22. februara, uputi deo 3. sandžačke istočno od komunikacije Konjic — Ivan sedlo.

Štab divizije izdao je 22. februara u 13.30 časova novu zapo vest svojim jedinicama:

»Naš opšti zadatak je čvrsto zatvaranje pravca Sarajevo — Konjic i ovladavanje komunikacijom bar do u visinu žel. stanice Raštelica. Ovaj zadatak postavlja se kao neophodan i trajaće za sve vreme potrebno za evakuaciju ranjenika, materijala i pozadine NOV Jugoslavije. Ovaj zadatak, obzirom na bitnost kao i na akciju naših susednih jedinica na Konjic, izvešćemo noću 22/23. o. m. počev večeras u 21 čas.«⁴⁹

Zadatak su imale da izvrše 1. proleterska i 3. sandžačka brigada napadajući u dve kolone, i to: 3 sandžačka kao desna kolona da prodire istočno od komunikacije Konjic — Ivan sedlo — Tarčin, pravcem preko sela Dragočaj — Bradina — Vuković — Trzanj — Duranovići — Osenik; a 1. proleterska brigada i Brdska baterija, kao leva kolona, da prodiru komunikacijom Ivan sedlo — Tarčin i levo od nje, opštim pravcem dejstva Ivan sedlo — Raštelica — Tarčin. U zapovesti je posebno naglašeno da treba težiti svim silama da se postavljeni zadatak izvrši još u toku noći 22/23. februara kako bi ih jutro 23. februara zateklo barem na liniji Duranovići — Raštelica, gde zauzeti što rastresitiji raspored zbog dejstva neprijateljske avijacije i artiljerije. Isto tako, u ovoj zapovesti je posebno naglašena važnost obezbeđivanja bokova od Bjelašnice i Bitovnje.

I U toku dana 22. februara grupa »Anaker« je uz snažnu podršku artiljerije, minobacača i avijacije, vršila prodor dvema kolonama: desnom pravcem Ivan sedlo — Bradina — Podorašac, a leva pravcem Mali Ivan — Gornja Bradina — Brđani — Podorašac. Borba je vođena tokom čitavog dana. I neprijateljska avijacija je u talasima nadletala i tukla položaje naših jedinica, a naročito 1. proleterske brigade. Samo tokom ovog dana od artiljerijske i minobacačke vatre izbačeno je iz stroja 8 puškofraljezaca, od kojih su četiri ubijena. No, i pored toga, svi Pokušaji neprijatelja da prodre duž puta Bradina — Podorašac

⁴⁸ Zbornik IV/IO, dok. 129.

⁴⁹ Isto, dok. 128.

bili su odbijeni. Isto tako je jedan bataljon 3. sandžačke brigade, koji se po naređenju štaba divizije prebacio istočno od komunikacije, odbio pokušaj neprijatelja da se tim pravcem probije ka Konjicu. Tek pred pad mraka neprijatelj je uspeo da se sa jednom kolonom probije od Gornje Bradine ka železničkoj stanici Brđani pod Ivanom i to zahvaljujući tome što je jedan bataljon 3. sandžačke, iz neopravdanog straha da ne bude odsečen i opkoljen zbog prodora neprijatelja na odseku 1. proleterske brigade, napustio položaj u rejonu sela Brđani. To neopravdano povlačenje usledilo je po samoinicijativi štaba bataljona koji je zbog toga bio uzet na odgovornost.⁵⁰ Tako je napuštanjem položaja ovog bataljona i položaja između Grada (k. 1028) i Podorašca, neprijateljskoj levoj koloni bio otvoren put za Konjic u koji je ušla i spojila se sa izolovanim italijanskim garnizonom.

U toku ovog dana i pojava znatnih četničkih snaga od pravca Bjelašnice⁵¹ otežala je i onako tešku i komplikovanu situaciju. Naime, jedan bataljon 3. sandžačke koji je bio upućen na Brvačku planinu radi obuhvata neprijateljskog levog krila preko Volujaka i Trebulje, vodio je žestoke borbe protiv nekoliko četničkih kolona jačine do 800 ljudi. U napadu na ovaj bataljon učestvovalo je i nešto Italijana i ustaša iz pravca s. Džepi i Preslice. Usled toga ovaj bataljon se povukao preko Crvenih stijena ka selu Vrbljani.

Slušajući iz doline Neretve grmljavinu minobacača, artiljerije i avijacije na prostoriji Podorašac, Brđani, Bradina, Ivan sedlo, Repovci, štab 3. divizije doneo je odluku da odustane od predviđenog napada na Konjic dok se ne raščisti situacija u zoni dejstva 1. divizije. Istoga dana (22. februara) u popodnevним časovima on je o tome obavestio štab 1. divizije, napominjući da će u njenu zonu dejstva uputiti i svoju 5. crnogorsku brigadu kao pomoć.

Projektovani noćni napad 22/23. februara jedinica 1. divizije tekao je vrlo sporo, uglavnom zbog kasnog prikupljanja jedinica koje je otpočelo tek padom mraka, pošto je to danju, usled intenzivnog dejstva neprijateljske avijacije, i raštrkanosti jedinica na prilično velikoj prostoriji, bilo onemogućeno. Pored toga, neke jedinice 1. proleterske brigade bile su angažovane oko transportovanja ranjenika, dok su se druge, zbog angažovanja u borbi sa neprijateljem, mogle prikupiti tako reći tek

⁵⁰ Isto, dok. 173, str. 335 i dok. 139.

⁵¹ Isto, dok. 137.

u svitanje sledećeg dana. I jedinice 3. sandžačke brigade bile su rasute. One koje su napustile položaje istočno od komunikacije bile su takođe kasno prikupljene.

Usled sporosti u prikupljanju i pripremi jedinica, kao i zbog velike zamorenosti ljudstva, napad je počeo kasno, a na pojedinim pravcima je i izostao. Pokret desne kolone ka objektima napada bio je tako spor da se ona tako reći nije ni angažovala u borbi pre svitanja 23. februara. Njene jedinice su izbile na liniju: Brdo (k. 1387) — brdo Kraljevac (južno od Bradine) — Golo brdo.

Napad leve kolone na Ivan sedlo izvršen je uspešno. Njena dva bataljona su potpuno iznenadila neprijatelja i nanela mu velike gubitke, ali su bila nedovoljna — jedva oko 350—400 boraca — da ovladaju njegovim utvrđenim i organizovanim položajima. Rezerva ove kolone — jedan bataljon — bila je upotrebljena prema Bradini. A ni dva bataljona 5. crnogorske brigade koji su stigli kod 1. proleterske brigade nisu takođe bila uskupno upotrebljena — jedan je ostao u selu Stojkovići kao obezbeđenje od Bitovnje, a drugi je upotrebljen ka Bradini radi pritiska prilikom izvlačenja dva bataljona sa Ivan-sedla. Na taj način od sedam bataljona,⁵² sa koliko je ove noći raspolagala 1. proleterska brigada, svega su dva učestvovala na pravcu napada koji je bio određen zapovešću štaba divizije, (jedan 1. proleterske i jedan 5. crnogorske brigade dejstvovali su prema Bradini da bi neutralisali neprijateljske snage koje je trebalo da napada 3. sandžačka brigada, dok su ostala tri bataljona bila van borbe — jedan na transportu ranjenika, jedan na obezbeđenju prema Bitovnji, a jedan je izgubio vezu i zakasnio na poprište borbi).

li Tako su rezultati napada jedinica divizije u noći 22/23. februara bili tako reći minimalni. Slaba aktivnost 3. sandžačke brigade uslovlila je vanplansko angažovanje jedinica 1. proleterske i 5. crnogorske brigade. Jedinim uspehom može se smatrati prodor pomenuta dva bataljona 1. proleterske na Ivan sedlo, koji su iznenadenom neprijatelju naneli veoma osetne gubitke.

U periodu od 23. do 27. februara dejstva jedinica 1. proleterske divizije na prostoriji Podorašac, Brđani, Bradina, Ivan sedlo bila su u celosti usmerena na sprečavanje glavnine grupe ^naker^ da se probije od Ivan-sedla ka Konjicu, na koji su

⁵² Zbornik IV/11, dok. 27.

jedinice 3. divizije u to vreme vršile više uzastopnih napada u cilju likvidacije ovog neprijateljskog garnizona.

Sve pokušaje grupe »Anaker« da se u toku 23, 24, 25. i 26. februara probije od Ivan-sedla ka selu Repavci i Konjicu odbile su jedinice 1. proleterske i 3. sandžačke brigade. Tom prilikom neprijatelju su naneti osetni gubici u ljudstvu i materijalu. Između ostalog, uništena su dva i oštećen jedan tenk, a zaplenjeno je i zapaljeno nekoliko kamiona.

Posebno treba ukazati da su jedinice 1. proleterske divizije počev od 23. pa sve do 27. februara svake noći vršile napade manjim ili većim snagama da bi neprijatelja odbacile sa položaja koje bi zauzeo u toku dana. Neki od tih napada imali su i čisto demonstrativni karakter.

Pošto je 26. februara Vrhovni štab naredio 3. diviziji da odustane od daljih pokušaja da ovlada Konjicom i pošto su se njene snage u toku noći 26/27. februara povukle niz Neretvu ka Seonici i Ostrošcu, štab 1. divizije naredio je, 27. februara izjutra,⁵³ da se, shodno naređenju Vrhovnog štaba, sve snage 3. sandžačke sa prostorijske istočno od komunikacije Konjic — Bradina povuku zapadno od ove komunikacije.

Po podne 27. februara, pošto nije dobio očekivana naređenja Vrhovnog štaba, štab 1. divizije izdao je samoinicijativno naređenje štabovima svojih brigada.⁵⁴ Naime, posle iznošenja situacije nastale povlačenjem jedinica 3. divizije niz Neretvu — čime je bio otkriven desni bok 3. sandžačke brigade — naređeno je da se jedinice 1. divizije povuku glavninom pozadi potoka Kraljušćice i rasporede:

— 3. sandžačka na prostorijski s. Hasanović, s. Barmiš, s. Ugošće, s. Kralupi, sa predstražnim delovima na kosama prema komunikacijama Konjic — Ostrožac i Konjic — Bradina;

— 1. proleterska brigada na prostorijski s. Bulatović, s. Stojković, s. Gobelovina, s. Zagrebčane, s. Trešnjevica, sa predstražnim delovima prema Bradini, Ivan-sedlu i planini Bitovnji;

— pozadinske jedinice i ustanove brigada i divizije na prostorijski s. Kruščica, s. Solakova Kula, a štab divizije u s. Sip.

Osim povremene artiljerijske i avijacijske delatnosti, neprijatelj u toku 27. i 28. februara nije vršio nikakve pokrete svojih jedinica ni od Ivan-sedla ka Konjicu, ni od Konjica ka Ivan-sedlu i Ostrošcu. Isto tako, ni jedinice 1. proleterske divizije nisu izvodile nikakve značajnije akcije osim izviđačke

⁵³ Zbornik IV/10, dok. 164.

⁵⁴ Isto, dok. 165.

delatnosti. To je upravo bio period predaha za obe strane. Raspoored jedinica 1. divizije ostao je isti kao što smo napred -naveli sve do časa kada su 1. marta krenule na izvršenje još jednog složenog i odgovornog zadatka kod Gornjeg Vakufa.

Gledano u celini, period borbenih dejstava 1. proleterske divizije od 21. do 28. februara sa neprijateljskim snagama iz grupe »Anaker« poprimio je sticajem niza okolnosti izrazito defanzivan karakter. Osnovni cilj tih dejstava bio je zatvaranje pravca Ivan sedlo — Konjic, tj. da se neprijatelju spreči da izolovanom garnizonu u Konjicu pruži pomoć u ljudstvu i materijalu. Taj zadatak, i pored velikog zalaganja jedinica i štabova, nije u celini izvršen zbog više uzroka. Među najglavnije svakako spada pogrešna orijentacija štaba 1. proleterske brigade u angažovanju snaga tokom 18, 19. i 20. februara. Zatim, ne manje važan, možda i presudan, faktor bila je intenzivna aktivnost neprijateljske avijacije i izrazita nadmoćnost njegove artiljerije. Isto tako, pojava četnika Draže Mihailovića sa pravaca koji preko Bjelašnice vode ka Ivan-sedlu, Bradini i Brđanima takođe je negativno uticala na izvršenje zadataka divizije. Dalje, neprekidno angažovanje ljudstva divizije u danonoćnim borbama, skopčano sa drugim nevoljama (zima, glad, nesаница i dr.) svakako je imalo odraza na smanjivanje udarne moći njenih jedinica. Najzad, i slaba opremljenost jedinica sredstvima veze negativno je uticala kako na komandovanje tako i na organizaciju međusobnog sadejstva jedinica u toku borbi.

Da bi se imala što jasnija slika o uslovima i načinu izvršenja dobijenog zadatka, treba podvući pre svega činjenicu da se on morao izvršavati u teškim frontalnim sudarima. Ovakav karakter naših dejstava bio je uslovljen nizom elemenata: mala udaljenost poprišta borbi od Konjica, konfiguracija zemljišta, nezaštićenost bokova borbenog poretka, pojava većih četničkih ^saga sa istoka, izrazita nadmoćnost neprijatelja u artiljeriji i avijaciji koja je gotovo u potpunosti paralisala izvođenje složenijih manevara na bojištu, iscrpenost naših jedinica itd. Jednom rečju, nije bilo stvoreno ni vreme ni prostor za izvođenje dubljih manevara u pozadinu neprijateljske grupe »Anaker« čime bi se preuzela inicijativa i naše jedinice oslobodile vođenja niza frontalnih odbrambenih dejstava u uslovima ovakve neprijateljske nadmoćnosti. To je u osnovi i doprinelo da su u toku desetodnevnih borbi (od 17. do 27. februara) naše jedinice pre-sele gubitke od oko 150 mrtvih, ranjenih i nestalih boraca. ^više od 90% ovih gubitaka pretrpljeno je od dejstva neprija-

"teljske avijacije, artiljerije i minobacača u procesu defanzivnih borbi od Raštelice do Podorašca.

Ovome svemu treba dodati da je čitav sastav divizije, svaki borac i rukovodilac, svaka desetina, četa, bataljon i brigada, kao i njihovi štabovi tokom neprekidnih četrnaestodnevnih borbi i marševa, pokazali zadivljujuću upornost da se postavljeni zadatak izvrši. To se podjednako odnosi kako na borce koji su danonoćno bdili na položajima tako i na komande i štabove svih stepena koji su takođe danonoćno, bez predaha, povezivali napore pojedinaca i jedinica i ostvarivali neprekidnost, upornost i izdržljivost u komandovanju,

DEJSTVA 3. KRAJIŠKE BRIGADE KOD GORNJEG VAKUFA I PROZORA

Kada su 19. februara 3. sandžačka brigada i štab divizije krenuli ka komunikaciji Konjic — Sarajevo, od jedinica iz sastava ove divizije ostala je na položajima između Bugojna i Gornjeg Vakufa samo 3. krajiška brigada. No, i ona je trebalo da, čim u rejon Gornjeg Vakufa pristigne 7. brigada 7. divizije, krene na prostoriju Konjic, Ivan sedlo, Tarčin gde je imala da preuzme ulogu opšte rezerve 1. divizije.⁵⁵

Pošto je u toku 20. februara u širi rejon Gornjeg Vakufa pristigla dugo očekivana 7. brigada, u Vrhovnom štabu je bilo odlučeno da 3. krajiška padom mraka 21. februara krene u sastav svoje divizije. U vezi s tom odlukom vrhovnog komandanta bilo je 21. februara u 8.30 časova napisano i naređenje⁵⁶ 3. krajiškoj brigadi da se padom mraka 21. februara prikupi u rejonu Gornjeg Vakufa a potom da odmaršuje pravcem Gornji Vakuf — Makljen — Prozor — Rama — Ostrožac — Konjic. Vrhovni štab je istog dana o tome obavestio i štab 1. proleterske divizije.⁵⁷ Međutim, do realizacije ovog naređenja nije došlo zbog promenjene situacije u dolini Vrbasa. Naime, ovoga dana u 12 časova štab 3. krajiške poslao je Vrhovnom štabu izveštaj da je neprijatelju u Bugojno stiglo pojačanje od oko 400 nemačkih vojnika sa ciljem da preduzmu ofanzivna dejstva ka Gornjem Vakufu.

Posle prijema navedenog izveštaja vrhovni komandant je doneo odluku da se 3. krajiška brigada i dalje zadrži na njenim

⁵⁵ Isto, dok. 113.

⁵⁶ Arhiva VII JNA, reg. br. 25-1, k. 7.

⁵⁷ Zbornik II/8, dok. 66.

dotadašnjim položajima. O tome je u večernjim časovima poslao i pismeno naređenje,⁵⁸ ovoj brigadi, tražeći da ga izvesti o situaciji, pošto su na komandnom mestu Vrhovnog štaba čuli artiljerijsku i mitraljesku vatru na pravcu Bugojno — Gornji Vakuf. U stvari, tog dana u li časova neprijateljska grupa »Fogl« otpočela je sa napadom na položaje 3. krajiške i 8. banijske brigade u dolini Vrbasa.

U toku 21. februara, 2. i 3. bataljon 3. krajiške brigade vodili su borbu sa levom kolonom grupe »Fogl« koja je od Bugojna nastupala pravicima Rosulja — D. i G. Ričica — Hrastrnica — Sarajvilić i Bugojno — s. Bojska. U ovim borbama koje su vođene sve do 18 časova neprijatelju su naneti osetni gubici u ljudstvu a vatrom iz protivkolskog topa, oštećena su mu dva tenka, ali su i naše jedinice imale 6 mrtvih i 7 ranjenih.

S obzirom na to da je desna kolona grupe »Fogl« ovoga dana uspela da ovlada položajima 8. banijske brigade u s. Tihomišlje, bataljoni 3. krajište povukli su se na liniju G. Vakuf — s. Vrsi — s. Bistrica — s. Kućine. Sutradan su bili prinuđeni da se i sa ovih položaja povuku na liniju s. Bistrica — s. Vrsi — Orlišće — Baba (k. 810). Jednim protivnapadom kod sela Ždrimci neprijatelju su naneti osetni gubici.

U toku noći 22/23. februara 3. krajiška je dobila naređenje od Vrhovnog štaba⁵⁹ da u sklopu opšteg protivnapada, koji su vršile 7. i 8. brigada 7. divizije i 1. dalmatinska iz sastava 3. divizije, preduzme sa svojim bataljonima napad na neprijatelja od s. Bojske pa sve do Gornjeg Vakufa. Mada je ovim protivnapadom neprijatelj odbačen u Gornji Vakuf, on je u toku 23. februara uspeo da uz podršku tenkova i artiljerije ponovo odbaci jedinice 3. krajiške na liniju Surdup — Orlišće — gde su se održale sve do 26. februara uveče, kada su ih smenile jedinice 7. banijske divizije. U toku ovih borbi od 21. do 26. februara ova brigada je nanela neprijatelju velike gubitke u ljudstvu i oštetila tri tenka, ali je i sama imala 17 mrtvih i 28 ranjenih.⁶⁰

U toku 26. februara Vrhovni štab je doneo odluku da 3. krajišku brigadu uputi u zonu dejstva 3. divizije, gde je trebalo da učestvuje u borbi za oslobođenje Konjica. U vezi s tim ona je 26. februara uveče, čim je smenjena sa položaja, krenula na novi zadatak i 27. februara do 6 časova stigla u rejon s. Ljubinci,

⁵⁸ Isto, dok. 74.

⁵⁸ Isto, dok. 79.

⁶⁰ Zbornik IV/10, dok. 101.

s. Blace, s. Duge istočno od Prozora, odakle je trebalo da produži ka Konjicu. Međutim, u toku noći 26/27. februara vrhovni komandant je, zbog situacije na frontu 7. divizije između Gornjeg Vakufa i Makljena, doneo odluku da se odustane od napada na Konjic i da se 3. krajiška prebaci na prostoriju s. Gmići, s Jaklići, Draševo i tu zadrži u rezervi.

Saglasno ovakvoj odluci, 3. krajiškoj je naredeno da se u rano jutro 28. februara prikupi na prostoriji Draševa (sela Sajin i Draševo), a zatim da u 11 časova krene preko planine Raduše i na liniji Kobila — Oglavak smeni jedinice 8. banijske brigade, s tim što će na Oglavak uputiti samo jedan bataljon, a glavninu zadržati na položajima kod Kobile. U toku izvršavanja ovog naređenja glavnina 3. krajiške vodila je, popodne i uveče 28. februara, veoma oifre borbe sa jedinicama 717. divizije koje su tokom ovog dana uspele da ovladaju masivom Kobile i da prodru do samog grebena planine Raduše. I pored veoma žilavog otpora ovih nemačkih jedinica, 3. krajiška je posle tri zastopna juriša uspela da neprijatelja potisne ka Vilića gumnu i dalje ka Kobili, gde je vodila danonoćne iscrpljujuće borbe sa svežim nemačkim jedinicama sve do 3. marta, ne odstupajući ni koraka.

PRVA PROLETERSKA DIVIZIJA U PROTIVUDARU KOD GORNJEG VAKUFA

Poznato je da je Liters komandant svih nemačkih snaga koje su učestvovala u operacijama »Vajs II« i Vajs-Mostar«, u toku 25. februara uvideo da njegove već angažovane jedinice 718. divizije, 5. ustaškog združenja, 4. brdske brigade i drugo kao i snage njegovih saveznika Italijana i četnika, nisu dovoljne da postignu postavljeni cilj u operaciji »Vajs-Mostar«. Zbog toga je odlučio da angažuje i 717. diviziju pravcem Gornji Vakuf — Prozor i dalje u dolinu Rame i Neretve. Njenim angažovanjem u toku 27. i 28. februara bitno se pogoršala ne samo operativna već i taktička situacija na pravcu Gornji Vakuf — Prozor. Postojala je ozbiljna opasnost da snage 717. divizije i grupe »Vogk« ne upadnu u dolinu Rame gde su se tada nalazili Centralna bolnica i Vrhovni Stäb.

Zbog toga je, posle svestrane analize situacije, na sednici Politbiroa CK KPJ i Vrhovnog štaba, održanoj 28. februara, odlučeno da se preduzmu sve mere kako bi se realizovala ranija odluka o pravcu dejstva Glavne operativne grupe pod

neposrednom komandom Vrhovnog štaba. Najznačajnija odluka koja je tada doneta odnosila se na protivudar svim snagama 1. poleterske i 7. banijske divizije, glavninom 2. proleterske i delom snaga 3. divizije. U tom smislu su, u toku noći 28. februara/1. marta, upućena potrebna naređenja jedinicama — onim daljim — da usiljenim marševima krenu na prostoriju Prozor, Gornji Vakuf, a onima koje su se već danonoćno rvale sa mnogo nadmoćnijim neprijateljem da izdrže dok ne stignu pozvane snage.

na marSu od ivan-planine i konjica do prozora

Kada je u ranim jutarnjim časovima 1. marta dobio radiogram⁰¹ od Vrhovnog štaba iz kojeg se, i pored toga što nije mogao biti u celosti dešifrovan, jasno videlo da se diviziji naređuje hitan pokret ka Gornjem Vakufu, štab 1. proleterske divizije (koji se tada nalazio u seocu Sip) izdao je ovoga dana u 11 časova naređenje⁶² da padom mraka sve jedinice divizije koje su se tada nalazile na prostoriji: isključno Konjic, Ivan planina, Solakova Kula, krenu ka novoj prostoriji. Pri tom su određeni i pravci pokreta: 1. proleterskoj brigadi: Zagrebčane — s. Sip — s. Čažanj i s. Šcipe — s. Cvrče; 3. sandžačkoj brigadi i Brdskoj bateriji: s. Grabovci i s. Višnjevica — s. Pothum — s. Uzdol, dok je divizijskoj bolnici naređeno da ostane u rejonu Solakove Kule.

S obzirom na izvanredno jako dejstvo neprijateljske avijacije dat je i marševski cilj koji su jedinice divizije imale dostići u toku prve noći 1/2. marta, i to za 1. proletersku brigadu — sela i šume severno od potoka Gorovnik (desne pritoke Neretve), a za 3. sandžačku — sela i šume južno od ovog potoka. Kao što se vidi, jedinice divizije su u toku prvog marša imale da pređu reku Neretvicu.

Pošto je u toku 1. marta štab divizije tražio objašnjenja⁰ nekim nepotpuno dešifrovanim delovima ranijeg radiograma. Vrhovni štab mu je istoga dana poslao drugi radiogram (primljen pre 17 časova)⁶³ u kome ponovo naređuje da divizija, bez obzira na dejstvo neprijateljske avijacije, krene usiljenim maršem i do pada mraka 2. marta stigne na prostoriju: s. Ljubunci,

⁶¹ Zbornik IV/11, dok. 1.

⁶² Isto.

⁶³ Isto, dok. 2.

s. Kalakušić, s. Blaće, s. Uzdol, s. Duge. Pri tom je Vrhovni štab stavio do znanja da je dovedena u pitanje bezbednost Centralne bolnice.

Odmah posle prijema ovog naređenja štab divizije naredio je u 17 časova jedinicama da posle kraćeg odmora na prostoriji koja im je bila data kao marševski cilj, krenu usiljnim maršem i ne obzirući se na dejstvo neprijateljske avijacije negde na novu prostoriju, 1. proleterska brigada: s. Ljubunci, s. Kalakušić; 3. sandžačka brigada i Brdska baterija: s. Uzdol, s. Duge, a divizijska bolnica — Solakova Kula.

Koliko je situacija na frontu između Gornjeg Vakufa i Prozora bila ozbiljna, vidi se i iz ovog radiograma 1. proleterskoj brigadi, upućenog 1. marta u 19.30 časova.⁶⁴

»VRHOVNI ŠTAB
NOV I POJ
I. III 43

ŠTABU I BRIGADE

Naređujem da vaša I Brigada u toku ove noći forsiranim maršem produži put preko Solakove Kule na Uzdol, do s. Ljubunci. Ovdje će se sutra odmoriti i samo u slučaju kritičnog stanja kod I Dalmatinske brigade učestvovali u borbi. Prema tome, povežite se odmah sa Štabom I Dalm. brigade, čije se jedinice nalaze na lijevoj obali Vrbasa, kod s. Voljenac i Zastinje. Vi bi trebali da barem jedan ili dva bataljona prebacite na desnu obalu Vrbasa, negdje kod s. Cvrče i Pridvorci.

Objasnite Vašim borcima neophodnu nužnost da izvrše ovaj veliki napor koji se od njih traži.«

Vrhovni komandant
TITO

(M.P.)

Pokret jedinica 1. divizije sa navedene prostorije izvršen je tačno kako je i bilo naređeno. I pored toga što je noć bila dosta mračna i što su pravci pokreta vodili preko jako ispresecanog zemljišta, sve jedinice divizije dostigle su u toku noći 1/2. marta svoje marševske ciljeve u kotlini Neretvice gde su imale kraći odmor.

U naknadnom naređenju⁶⁵ brigadama štab divizije ih je približno tačno orijentisao o situaciji na delu fronta između Gornjeg Vakufa i Prozora i ponovo naglasio potrebu da stignu na označene prostorije što pre, a najkasnije do 2. marta uveče.

U cilju što lakšeg održavanja veze između štaba divizije i štabova brigada određena su bila komandna mesta, i to: štab divizije i 3. sandžačke brigade u selu Ošljani, a štab 1. proleterske

⁶⁴ Zbornik II/8, dok. 104.

⁶⁵ Zbornik IV/11, dok. 10.

ske brigade u selu Tadići. Divizijska bolnica je ostala u selu Kruščici kod Solakove Kule za čije je obezbeđenje bila određena jedna četa iz 1. proleterske brigade.

Pokret jedinica divizije na prostoriju istočno od Prozora otpočeo je u ranim jutarnjim časovima 2. marta i ovog dana do pada mraka sve su uspele da dostignu svoje marševske ciljeve. Pri tom su marševale preko 24 časa, sa jednim kraćim odmorom od oko 3 časa u kotlini Neretvice. Sadržina naređenja druga Tita bila je poznata svim borcima i oni su u svojim zamorenim i iscrpljenim organizmima našli snage za još jedan podvig.

Tačno u ponoć 2/3. marta štab divizije uputio je štabovima brigada novo naređenje⁶⁶ sa podacima o situaciji na frontu između Gornjeg Vakufa i Prozora i polaznim položajima i rejonima iz kojih će 1. proleterska i 3. sandžačka brigada 1. divizije i 1. dalmatinska brigada 3. divizije krenuti kao desna kolona Glavne operativne grupe u čuveni protivudar ka Gornjem Vakufu i Bugojnu.

U ovom naređenju dati su podaci o situaciji koju je štab divizije dobio od štaba 1. dalmatinske brigade i to: da neprijatelj napada velikim snagama od Gornjeg Vakufa ka Prozoru u tri kolone; da 1. dalmatinska brigada drži položaje na liniji: kose severno od s. Voljevac — Voljevac — k. 1120 — Crni vrh (k. 1370) — k. 1197 (u blizini puta Gornji Vakuf — Prozor), a po dubini do Mejnika (k. 1276) i da se njene jedinice već dva-naest dana bore na položaju sa malo municije; da jedinice 7. divizije drže položaje na kosama južno od s. Pidriš, a da su levo od njih na Vilića gumnu jedinice 3. krajiške brigade. Zatim je naglašeno da Vrhovni štab priprema uništenje neprijateljskih snaga koje nadiru od Gornjeg Vakufa i da se pred diviziju »postavljaju zadaci koji se moraju izvršiti brže i odlučnije no ikada«, da treba uložiti sve snage za njihovo izvršenje i da treba »štabovima i borcima objasniti izuzetnu važnost zadataka koji su pred nama«.

Dalje se iznosi da je Vrhovni štab u toku 2. marta izdao preko telefona naređenje da se 1. proleterska i 3. sandžačka brigada postave na prostoriju: s. Zastinje, s. Mačkara, s. Valice,^s Cvrče, s. Pridvorci, s. Ljubunci. U vezi s tim štab divizije naredio je da:

— 1. proleterska brigada posedne položaje na prostoriji:
^s- Zastinje, s. Mačkara, s. Valice, s. Grče, s. Gazići sa zadatkom

⁰⁸ Isto, dok. 11.

da u slučaju produženja neprijateljskog napada izvrši bočni udar na snage njegove leve kolone; komandno mesto štaba brigade u s. Ovrče;

— 3. sandžačka brigada zajedno sa Brdskom baterijom poseda položaje na prostoriji: s. Šejići, Mejnik (k. 1276), s. Ljubunci, s. Jurići, s. Pridvorci, Borova ravan s tim da smeni delove 1. dalmatinske na položaju u rejonu visa Mejnik (k. 1276) i da sadejstvuje ovoj brigadi prilikom odbrane njenih položaja na Crnom vrhu (tt. 1370); komandno mesto -štaba brigade u s. Pridvorci ;

— da se *po svaku cenu* spreči prodiranje neprijatelja ka jugu u dolinu Rame;

— da obe brigade odmah po prijemu naređenja upute usiljenim maršem po jedan svoj najbliži bataljon, i to: 1. proleterska u s. Zastinje, a 3. sandžačka u s. Mejnik.

Dalje je naređeno da pomenute brigade i Brdska baterija izvrše najkasnije 3. marta u 5 časova usiljeni marš sa sadašnje prostorije s tim da na novoj prostoriji budu najkasnije do 9 časova istog dana. Komandno mesto štaba divizije biće u s. Košare, gde će biti i Hirurška ekipa divizije.

Kao što se vidi, ovim pokretima u toku noći i jutra 3. marta, jedinice 1. proleterske divizije su u suštini neposredno dovedene na polazne položaje za napad u sklopu protivudara Glavne operativne grupe prema Gornjem Vakufu.

Svi pokreti jedinica izvršeni su na vreme i pored neobične aktivnosti neprijateljske avijacije. U toku noći i jutra 3. marta izvršena je i popuna jedinica municijom tako da su one bile potpuno spremne da izvrše postavljeni zadatak.

PRELAZAK U NAPAD I DEJSTVA DIVIZIJE U TOKU PROTIVUDARA OD 3. DO 5. MARTA

Dok su jedinice 7. divizije, 1. dalmatinske i 3. krajiške brigade, a nešto kasnije i 4. proleterske (crnogorske) i 2. proleterske brigade odbijale nebrojene juriše nemačkih jedinica iz sastava 717. i 718. divizije, Vrhovni štab je razrađivao detaljan plan za protivudar. Rezultat tog planiranja bila je između ostalog i »Zapovest za likvidaciju nemačko-ustaških snaga u dolini Vrbasa« koju je vrhovni komandant izdao 3. marta u 4 časa.⁶⁷

⁹⁸ Zbornik IV/11, dok. 167 i 235 i IV/12, dok. 140, str. 310.

Operativna zamisao vrhovnog komandanta sastojala se u tome da se obuhvatnim manevrom krilnih kolona sa severa i juga (sa padina Dobruše i planine Raduše, uz frontalni udar srednje kolone, razbiju snage neprijatelja, a potom produži njegovo gonjenje niz Vrbas. Za to su bile formirane tri kolone, desna i srednja od po tri, a leva od dve brigade.

Desnu kolonu sačinjavale su 1. proleterska divizija bez 3. krajiške brigade, namesto koje je pod komandu divizije stavljena 1. dalmatinska brigada. Ova kolona imala je da izvrši napad na frontu s. Seferovići — Crni vrh (k. 1206) uz jednovremeni obuhvat neprijateljskog levog krila od s. Vrši do s. Šarajvilica, sa zadatkom da razbije snage neprijatelja, a potom da produži napad pravcem s. Seferovići — s. Dobrošin — s. Zdrimci — s. Vrsi — s. Krupa — s. Šarajvilić i onemogućiti odstupanje neprijatelja desnom obalom Vrbasa.

Po izbijanju na komunikaciju Gornji Vakuf — Travnik divizija je imala da 1. dalmatinsku brigadu uputi komunikacijom Gornji Vakuf — Travnik sa zadatkom da obezbedi desni bok Glavne operativne grupe u dolini Vrbasa sa pravaca Travnik — Gornji Vakuf i Travnik — Bugojno, a sa ostalim snagama da produži energično gonjenje neprijatelja ka Bugojnu. Zona dejstva divizije: desno do jugozapadnih i zapadnih padina Dobruše i planine Vraniće, a levo do komunikacije Prozor — Gornji Vakuf (do Karamustafića mosta i dalje na sever rekom Vrbas. Početak napada 3. marta u 15 časova.

Odmah po prijemu zapovesti Vrhovnog komandanta štab 1. proleterske divizije je 3. marta u 8. časova izjutra izdao kratko naređenje⁶⁸ štabovima 1. proleterske, 3. sandžačke i 1. dalmatinske brigade uz koje je priložio kopije zapovesti vrhovnog komandanta. U ovoj zapovesti precizirani su samo pravci dejstva pojedinih brigada i njihovi zadaci, i to:

— 1. proleterska brigada obilazi levi bok neprijateljskih snaga pravcem s. Mačkara — Sedlo — Berač — Škarino brdo (k. 1127) — Seoci — sev. od s. Zdrimci — južno od Oštrog vrata (k. 1195) — s. Vrsi — sev. od s. Bistrice sa zadatkom da »olakša i po potrebi bočnim dejstvom aktivno potpomogne nastupanje Sandžačke brigade i da onemogućiti neprijateljsko izvlačenje na sever preko s. Šarajvilić.«

— 3. proleterska (sandžačka) brigada napada na frontu s. Seferović — reka Vrbas, a potom prodire pravcem s. Mračaj — s. Dobrošin — s. Zdrimci — s. Zvižde — Gornji Vakuf.

⁶⁸ Zbornik IV/11, dok. 13.

— 1. dalmatinska brigada imala je da se, po prolasku 3. sandžačke kroz njen borbeni poredak, prikupi u rejonu Crnog vrha (tt. 1370), a potom da napadne neprijatelja između Vrbasa i puta Prozor — Gornji Vakuf. Po izbijanju u rejon Vrteljka i Karamustafića mosta imala je da se kao divizijska rezerva prikupi u rejonu s. Dobrošin, s. Ždrimce.

— Hirurška ekipa da bude u rejonu s. Ljubinci.

Pored podataka o situaciji na čitavom frontu od Vrbasa pa na zapad do planinskog masiva Kobila koji su bili dati u zapovesti vrhovnog komandanta i naređenju štaba divizije od 2. marta u 24 časa, štab 1. proleTERSKE divizije dao je 3. marta u 12.10 časova i sumaran presek događaja⁶⁹ na ovom delu fronta u toku 1. i 2. marta. S obzirom na to da štab divizije nije raspolagao svežim podacima o situaciji u zoni dejstva divizije u pomenutom dokumentu dato je štabovima brigada i naređenje da preduzmu »što dublje izvidanje u pravcu neprijatelja«, kako bi se prikupili potrebni podaci. Osim toga, štabovi brigada su bili upozoreni na mogućnost da neprijatelj produži prodiranje na jug ka Prozoru i dolini Neretve i da u tom slučaju jedinice moraju biti spremne da mu susretnim borbama to najenergičnije onemoguće, tim pre što neposredno predstoji (u 15 časova) prelazak naših snaga u protivudar.

Napad svih jedinica pod komandom štaba 1. proleTERSKE divizije nije otpočeo jednovremeno u 15 časova kao što je to bilo određeno zapovešću vrhovnog komandanta. Uzrok je ležao pre svega u izvanrednoj aktivnosti neprijateljske avijacije, a naročito na pravcima dejstva 1. proleTERSKE i 3. sandžačke brigade. Neprijatelj je svakako znao za dolazak i koncentraciju snaga 1. divizije, pa je njegova avijacija, počev od 9 časova, gotovo celog dana bila naročito aktivna u rejonima gde su se nalazile snage ove divizije. Nije bilo tako reći ni jednog sela ni iole veće šumice koja nije bila u plamenu od zapaljivih bombi koje je neprekidno bacala neprijateljska avijacija. To je u bukvalnom smislu onemogućilo gotovo svaki pokret jedinica po danu.

Usled dejstva neprijateljske avijacije 1. proleTERSKA brigada je uspela tek u 19 časova da prikupi svoje jedinice i da iz sela Mačkare krene na izvršenje dobijenog zadatka.⁷⁰ Iz istih razloga ni jedinice 3. sandžačke nisu prešle u napad u određeno

⁶⁹ Isto, dok. 14.

⁷⁰ Zbornik IV/12, dok. 27.

vreme. Samo su neki bataljoni 1. dalmatinske, u sadejstvu sa jednim bataljonom 2. proleterske brigade, preduzeli napad i u toku dana zauzeli neke položaje neprijatelja u rejonu Crnog vrha (tt. 1206) i k. 1197.

U toku noći 3/4. marta sve jedinice desne kolone pristupile su izvršenju svojih zadataka. Pet bataljona 1. proleterske brigade krenulo je vrletnim padinama planine Dobruše noseći teško naoružanje na leđima. Naime, bilo je naređeno da svi bataljoni ove brigade povedu samo najnužniji broj konja za nošenje topova, minobacača i mitraljeza. Ali, pošto se pokret jedinica vršio kroz šume na veoma strmim padinama planine Dobruše konji su pod teretima stalno padali tako da su artiljerci, posluga minobacača i mitraljesci bili prinuđeni da konje rastovariti i oruđa nose na leđima kako bi bar rastovarene konje mogli da provedu. Tako su četiri bataljona 1. proleterske brigade izbila u toku noći severno od Gornjeg Vakufa, na prostorijsu s. Vrsi, s. Krupa, s. Bistrica, s. Ričica, likvidirajući usput neprijateljske posade u selima Zdrimci, Vrsi, Bistrica i Ričica. Jedan bataljon i štab brigade zalutali su u planini Dobruši tako da su tek sutradan, 4. marta, izjutra uspeli da stignu u selo Zdrimce, gde su ostali. Tako su četiri bataljona ove brigade dejstvovala tako reći nepovezano i bez uticaja štaba brigade upravo onda kada je on bio neobično važan i potreban.

I 3. sandžačka brigada krenula je na izvršenje zadatka tek padom mraka 3. marta. Njen čelni bataljon proterao je slabije delove neprijatelja iz sela Mračaj i Dobrošin, a potom je produžio za bataljonima 1. proleterske brigade. Tako je ovaj bataljon osvanuo u neposrednoj blizini Gornjeg Vakufa, dok su se ostali kretali sporo te ih je dan zatekao u rejonu sela Mračaj i Dobrošin.

Jedinice 1. dalmatinske brigade uspele su u toku noći da ovladaju samo nekim delovima položaja na Crnom vrhu.

U toku 4. marta razvile su se žestoke borbe u zoni dejstva 1. proleterske divizije. Četiri bataljona 1. brigade vodila su veoma teške borbe na liniji: s. Krupa — s. Bistrica — s. Gornja Ričica. Oni su se našli u specifičnoj situaciji. Njih je neprijatelj, zbog zakašnjavanja glavnine 3. sandžačke brigade, napao znatnim snagama i od Gornjeg Vakufa i od Bugojna. S druge strane, s obzirom na odsustvo štaba brigade nije imao ko da objedini dejstva tako da su se ovi bataljoni gotovo svaki za sebe izolovano borili protiv neprijatelja koji je uz podršku tenkova, artiljerije i avijacije uspeo da ponovo ovlada svim selima u dolini

Vrbasa, počev od Ždrimaca pa sve do sela Bistrice i Hrastnice. I onaj bataljon koji se nalazio sa štabom brigade vodio je borbe sa neprijateljem tokom celog dana 4. marta na padinama kose Oštri vrat (k. 1195).

S obzirom na sporost njenog pokreta u toku noći 3/4. marta, glavnina 3. sandžačke brigade našla se 4. marta izjutra pred neprijateljskim položajima na Orlišću (k. 915) i Babi (k. 810). Do ovoga je došlo zbog toga što čelni bataljon ove brigade nije u toku noći, po izbijanju na ove položaje na kojima tada nije bilo neprijatelja, ostavio deo snaga, već je produžio ka Gornjem Vakufu. Ostali bataljoni su se sporo kretali tako da ih je jutro zateklo u Dobrošinu. Otkrivši cilj manevra 1. proleterske i 3. sandžačke brigade, neprijatelj je na pomenuta dva brda u dolini Vrbasa prebacio deo snaga od Karamustafića mosta i Vrteljke i na taj način zaprečio prodor ostalim jedinicama 1. divizije ka Gornjem Vakufu.

Videći da je neprijatelj u zoni dejstva 1. divizije uspeo da se stabilizuje, Vrhovni štab je uputio tog dana izjutra ovaj radiogram:⁷¹ »Naši su izbili na Tihomišlje. Vaša I Divizija mora da požuri i izbije severno od Vakufa, kako nam neprijatelj ne bi umakao.«⁷²

Primivši ovakvo naređenje, štab 1. proleterske divizije, koji očigledno nije imao veze sa štabovima 1. proleterske i 3. sandžačke brigade, naređuje u 10 časova 1. proleterskoj brigadi⁷³ da izbije severno od Gornjeg Vakufa na prostoriju: s. Krupa s. Bistrica, s. Šarajvilić, napominjući da će i 3. sandžačkoj narediti da svoje snage orijentiše severoistočno od Gornjeg Vakufa.

Zahvaljujući ovom naređenju štaba divizije 3. sandžačka je preduzela mere da ovlada položajima na Orlišću i Babi. Međutim, zbog nedovoljnog angažovanja snaga, a i zbog intenzivnog dejstva neprijateljske avijacije, glavnina ove brigade nije uspela da u toku dana ovlada ovim položajima, već je to postigla tek u jutarnjim časovima 5. marta, zahvaljujući veoma efikasnoj podršci Brdske baterije. No, to je, s obzirom na postavljeni zadatak, već bilo kasno. Zahvaljujući dugom i žilavom otporu svojih snaga na ovim položajima, neprijatelj je uspeo da se sredi i da u toku ovog dana konsoliduje položaje kod Gornjeg Vakufa.

⁷¹ Zbornik II/8. dok. 125.

⁷² Zbornik IV/11, dok. IM.

⁷³ Isto.

Prva dalmatinska brigada je uspela da u toku 4. marta potpuno ovlada položajima na Crnom vrhu (tt. 1206) i Vrteljku (k. 1052). Međutim, propust je što njene jedinice nisu u toku ovog dana sadejstvovale 3. sandžačkoj u napadu na Orlišće i Babu, čime bi se verovatno neprijatelj prinudio da ranije napusti ove položaje.

Tokom noći 4/5. marta jedinice 1. proleterske i 3. sandžačke brigade uspele su da ponovo ovladaju svim selima jugoistočno, istočno i severno od Gornjeg Vakufa. Pošto je 3. sandžačka brigada uspela da 5. marta oko 10 časova ovlada neprijateljskim položajima na Orlišću i Babi, uputila je dva bataljona ka Gornjem Vakufu.

U toku 5. marta razvile su se žestoke borbe sa zaštitnicama 717. i 718. divizije čije su snage, izložene napadima sa tri strane, otpočele da se povlače ka Bugojnu. Izvlačenje je vršeno pod zaštitom avijacije i uz podršku snažne artiljerijske vatre. I jednoj i drugoj strani bilo je jasno da mogućnost urednog povlačenja neprijatelja zavisi od toga da li će naše desna i leva kolona uspeti da sastave svoja klešta u dolini Vrbasa između sela Šarajvilić i Tihomišije. Zato je štab 1. proleterske divizije neprekidno nastojao da dejstva svojih jedinica usmeri ka Gornjem Vakufu i komunikaciji koja od njega vodi za Bugojno. U tom cilju je u 9 časova uputio štabu 1. proleterske brigade naređenje⁷⁴ da njeni i bataljoni 3. sandžačke brigade koji su bili lučno raspoređeni istočno od Gornjeg Vakufa (od sela Zdrimce pa sve do Bistrice) spreče nastojanje neprijatelja da ponovo prodre ka ovim selima, dok bi oni bataljoni 1. brigade koji su se ovog jutra nalazili kod sela Šarajvilić imali da spreče njegovo izvlačenje komunikacijom ka Bugojnu. Na slučaj da neprijatelj otpočne odstupanje iz Gornjeg Vakufa, 1. brigada je imala zadatak da ga energično goni ka Bugojnu, dok bi 3. sandžačka, do dolaska 1. dalmatinske, ostala na prostoriji istočno od Gornjeg Vakufa. U ovom naređenju štaba divizije posebno je naglašena nužnost sadejstva između bataljona, kako se ne bi ponovio propust od prošlog dana.

U 10.45 časova, kad je štab divizije izdao novo naređenje štabovima brigada, raspored jedinica desne napadne kolone bio je sledeći: 1. proleterska brigada na liniji: s. Zdrimce — s. Vrsi — s. Krupa — s. Bistrica — s. Sarajvilić; 3. sandžačka je, posle ovladavanja neprijateljskim položajima na Orlišću i Babi, pro-

⁷⁴ Isto, dok. 23.

dužila sa dva bataljona napad ka Gornjem Vakufu, a 1. dalmatinska se nalazila u divizijskoj rezervi na prostoriji oko Crnog vrha i Vrteljka (k. 1052).

Konstatujući da se toga jutra na provcu napada srednje kolone čula »žestoka borba« koja je »nastavljena u pravcu Vakufa«, da se »na kosama južno od Vakufa primećuju naše snage« i da neprijatelj odstupa ka Bugojnu ostavljajući tenkove po njivama da štite odstupanje, štab 1. divizije naredio je: da 1. proleTERSka brigada zatvori pravac od Gornjeg Vakufa ka Bugojnu istočno od Vrbasa i spreči odstupanje neprijatelja tim pravcem; da 3. sandžačka nastavi prodiranje ka Gornjem Vakufu a potom da produži energično gonjenje neprijatelja ka Bugojnu, dok je 1. dalmatinska imala da pređe na desnu obalu Vrbasa kako bi kasnije bila upućena na komunikaciju Gornji Vakuf — Travnik.

Međutim, u toku ovog dana situacija se nije povoljno odvijala u zoni dejstva 1. proleTERSke divizije. Naime, neprijatelj je, izložen neprekidnim frontalnim napadima prednje naše kolone pravcem Pidriš — Gornji Vakuf i bočnim udarima desne i leve napadne kolone, a u cilju što urednijeg povlačenja svojih snaga i evakuacije materijala iz reiona Gornjeg Vakufa, preduzimao pre podne veoma oštre protivnapade na jedinice desne i leve kolone, naročito na delu fronta 3. sandžačke i 1. proleTERSke brigade. Tu je upotrebio veći deo 202. tenkovskog bataljona uz snažnu podršku artiljerije i avijacije. Osim toga, on je na desni bok 1. proleTERSke brigade kod s. D. i G. Ričica vršio pritisak i svežim snagama pristiglim iz Bugojna. Na taj način je uspeo da pre podne 5. marta ponovo ovlada svim selima istočno i severno od Gornjeg Vakufa i time obezbedi širi koridor za izvlačenje svojih snaga ka Bugojnu (koridor istočno od Vrbasa širok 2—3 km uspeo je da održi tokom čitavog dana). Ovim koridorom kao i komunikacijom Gornji Vakuf — Bugojno odstupale su uporedo kolone glavnine neprijateljskih snaga. Nepregledne reke ljudi i tehnike odstupale su sa obe strane Vrbasa. U isto vreme neprijateljske zaštitnice neprekidno podržavane avijacijom, a povremeno i artiljerijom, uspele su da spreče gotovo svaki pokret naših snaga. Jedino je artiljerija — Haubički divizion Vrhovnog štaba i brdske baterije 1. i 2. proleTERSke divizije — tukla po kolonama neprijatelja.

Situacija kod Gornjeg Vakufa može se videti i iz naknadnog naređenja⁷⁵ štaba divizije 1. proleTERSkoj brigadi, izdaig

⁷⁵ Isto, dok. 25.

5. marta u 16.10 časova. Tu, pored ostalog, stoji: »... I pored toga što je ljudstvo umorno, neprijatelj se mora udariti, bez obzira da li neko sa leve strane Vrbasa zatvara drum, jer ako se ova prilika propusti — tj. dok se nepr. izvlači sa komorama i kamionima — moraćemo ići na Bugojno pod mnogo težim uslovima«.

Ali, uprkos svih nastojanja štaba 1. divizije, štabova brigada i bataljona, komandi četa i svih boraca, neprijatelj je ipak uspio da sa tenkovima i izrazito snažnom podrškom avijacije obezbedi koliko-toliko uredno povlačenje svoje glavnine ka Bugojnu. Pored toga što je uspeo da snage 1. proleterske divizije odbaci iz sela istočno i severno od Gornjeg Vakufa, on je sprečio i sva nastojanja centralne i leve kolone da ovladaju reionom Gornjeg Vakufa na levoj obali Vrbasa i da izbiju na komunikaciju kod sela Tihomišlja i Gračanice. Na taj način je uspeo da sa manjim delom snaga održi rejon Gornjeg Vakufa ne samo u toku dana, već i u toku sledeće noći 5/6. marta. Ali to više nije bilo ni bitno s obzirom na to da je 1. proleterska divizija u 19 časova dobila naređenje od vrhovnog komandanta da sve svoje snage koje su učestvovala u protivudaru, sem 1. proleterske divizije, uputi preko Neretve, što u stvari predstavlja treću fazu ove krvave i iscrpljujuće bitke. Tako se krajem dana 5. marta završio protivudar glavnih snaga Operativne grupe pod neposrednim rukovodstvom druga Tita, u kome su brojno i tehnički nadmoćnije neprijateljske snage (717. i glavnine nemačke 718. divizije, 5. ustaškog združenja i dr.) bile prinuđene da se povuku na čitavom frontu između Vraniće i planine Raduše ka Bugojnu. Na taj način stvoreni su uslovi — vreme i prostor — za realizaciju odluke vrhovnog komandanta doneta još 8. februara u Duvnu i na sednici Politbiroa CK KPJ i Vrhovnog štaba od 28. februara u dolini Rame.

Kao što smo ranije izložili, 3. krajiška brigada koja je još u toku 28. februara ubačena u borbu protiv delova nemačke 717. divizije koja je uspjela da neprijatelja potisne ka Vilića gumnu i Kobili. Njene jedinice su i pored nespavanja i nezaspavane studeni, i tokom 1. i 2. marta, vodile ogorčene borbe sa neprijateljem na vrletnim vrhovima Raduše sprečavajući mu da izbjije u dolinu Rame i ugrozi ranjenike. U toku 3. marta 3. krajiška brigada je podeljena: dva bataljona sa štabom brigade ušla su u sastav leve kolone pod komandom štaba 7. divizije, a ostala dva bila su u sastavu srednje kolone pod komandom štaba 2. proleterske divizije. Bataljoni iz leve kolone vodili

su borbe na pravcima Oglavak (tt. 1517) — s. Planinica — s. Gračanica i Oglavak — s. Tihomišlje, dok su oni iz srednje kolone, u tesnom sadejstvu sa jedinicama 4. proleterske (crnogorske) brigade, imali veoma žestoke borbe sa glavnom nemačke 717. divizije na pravcima Vilica gumno — Kobila — Gornji Vakuf i Kobila — s. Voljice.

U toku 6. marta bataljoni iz sastava srednje kolone ponovo su došli u sastav svoje brigade na prostoriji s. Voljice — Oglavak.

Analizirajući borbena dejstva jedinica 1. proleterske divizije u toku izvršenja protivudara Glavne operativne grupe ka Gornjem Vakufu i Bugojnu, može se doći do nekih zaključaka o radu štabova, jedinica i boraca. Prvo, jedinice desne kolone dejstvovale su na veoma nepovoljnom zemljištu, na strmim i gotovo neprohodnim padinama Dobruše i planina Vrenice, a uz to je i plahoviti Vrbas ograničavao mogućnosti manevra. Sem toga, sve akcije jedinica odvijale su se pod snažnim dejstvima neprijateljske avijacije koja je u toku 3, 4. i 5. marta vršila tako masovne i permanentne udare da je onemogućavala ili paralisala gotovo svaki oblik manevra, a naročito u zoni dejstva 1. proleterske i 3. sandžačke brigade. Dalje, plitak i kordonski raspored 1. proleterske brigade nije pružao uslove za stvaranje nadmoćnosti na odlučujućim mestima i u odlučujućim momentima, pogotovo što je i manevar bio težak, a često i potpuno onemogućen. Ovome treba dodati da i štab ove brigade nije uspeo da u pojedinim periodima borbi obezbedi neprekidnost u komandovanju (gubljenje veze sa jedinicama za duže vreme, nepovezanost njihovih napora, nepotpuna organizacija sadejstva, ne dovoljno poznavanje situacije i zakašnjanja sa izveštajima Štabu divizije i dr.). Sem toga, nepovezanost i neodlučnost u izvršavanju zadataka jedinica 3. sandžačke brigade kao i njihova neaktivnost u obezbeđivanju boka i pozadine 1. proleterske brigade usloveli su niz neuspeha taktičkog značaja kod obe brigade. Ni jedinice 1. dalmatinske brigade, i pored toga što su uspešno rešile svoj deo zadatka, nisu pokazale nužnu inicijativu u pogledu pružanja pomoći 3. sandžačkoj? brigadi tokom njenih napora da ovlada položajima na Orlišćua i Babi.

Jedinice divizije raspolagale su malim brojem artiljerijskih oruđa, a naročito protivtenkovskim, tako da je na prostorijski istočno i severno od Gornjeg Vakufa neprijatelj slobodno manevrovao oklopnim jedinicama. Lišene snažnije podrške svoje artiljerije, naše jedinice su bile prinudene da se pred tenkovima povlače u planine i neprijatelju ostavljaju slobodu manevra i povlačenja svojih snaga i materijala.

Sto se tiče boraca svih jedinica oni su pokazali visoku svest i veliko zalaganje za sve vreme izvođenja borbenih dejstava. Njihovo držanje u borbi i van nje bilo je primerno. Ni neprekidna bombardovanja, ni glad, ni nesanica nisu pokolebali njihov moral ni volju da se bore do kraja.

I pored toga što je danonočno nastojao da utiče na tok borbenih dejstava, štab divizije nije u tome u celosti uspeo, dobrim delom i zbog toga što su štabovi 1. proleTERSKE i 3. sandžačke brigade u pojedinim periodima ispuštali svoje jedinice iz ruku. Štab divizije bi uspešnije uticao na izvršenje zadatka da je tokom noći 4/5. marta pregrupisao snage divizije (sve jedinice 1. proleTERSKE brigade prikupio severno od Gornjeg Vakufa, na prostorijski s. Šarajvilić, s. Hrastnica, s. G. Ričica, 3. sandžačke na prostorijski s. Vrsi, s. Krupa, s. Bistrica, a 1. dalMATINSKE brigade na prostorijski na kojoj su se nalazile jedinice 3. sandžačke).

Na kraju, imajući u vidu sve okolnosti smatramo da je previše stroga ocena koju je štab divizije dao u svom izveštaju Vrhovnom štabu,⁷⁶ a koja glasi: »Divizija nije izvršila postavljene zadatke — neprijatelju je uspelo da evakuiše materijal i ljudstvo sa sektora Bugojna.«⁷⁷ Zadatak koji je divizija dobila bio je izuzetno krupan, složen i težak. Veliko je pitanje da li bi u onakvim uslovima zadatak izvršila ma koja druga jedinica. Uostalom, njoj vrhovni komandant nije ni postavio zadatak da spreči neprijatelju da iz Gornjeg Vakufa evakuiše materijal i ljudstvo. To bi bio previše krupan zadatak za nju. Međutim, očigledno je da bi neprijatelj pretrpeo znatno veće gubitke i u ljudstvu i u materijalu, da nije bilo izvesnih propusta u radu štabova, a prvenstveno 1. proleTERSKE i 3. sandžačke brigade. Razume se, pri tome se moraju uzeti u obzir i sve okolnosti ondašnje krajnje složene, teške i neobično dinamične situacije^u kojoj su se štabovi i jedinice nalazili.

⁷⁶ Zbornik IV/12, dok. 140.

⁷⁷ Očigledna greška — odnosi se na Gornji Vakuf.

RRVA PROLETERSKA DIVIZIJA U ZAŠTITNICI
GLAVNE OPERATIVNE GRUPE

Već je bilo reći da je na sednici Politbiroa CK KPJ i Vrhovnog štaba od 28. februara doneta odluka da se u dolini Neretve ostave sasvim male snage, da se glavninom snaga Glavne operativne grupe izvrši protivudar ka Gornjem Vakufu i da se odmah potom, obrazujući jednu snažnu zaštitnicu, glavninom snaga pređe u ofanzivna dejstva opštim pravcem: Prozor — Jablanica — Prenj i dalje na istok. Zato je vrhovni komandant NOV i POJ drug Tito posle podne 5. marta, kada je bilo sasvim jasno da je neprijatelj otpočeo sa povlačenjem od Gornjeg Vakufa ka Bugojnu, naredio da jedinice 1. i 2. proleterske i 7. udarne divizije obustave dalja napadna dejstva i pristupe izvršenju zadatka prema odluci od 28. februara. U vezi s tim štab 1. proleterske divizije dobio je u 19. časova 5. marta sledeće naređenje:⁷⁸

STABU I PROLETERSKE DIVIZIJE

1) Odlučili smo se da našim glavnim snagama nadiremo pravcem: Prozor — Jablanica — Prenj i dalje ka istoku. Kod Jablanice ćemo odmah podići most. Sa nama idu svi ranjenici.

2) Vaša divizija obrazuje opštu zaštitnicu, sa zadatkom da štitite i zatvarate pravac: G. Vakuf — Prozor — Rama — Jablanica. Marševate širim frontom, zatvarajući pravac: G. Vakuf — Prozor i G. Vakuf — selo Mejnik — selo Duge. Vi ćete marševati pozadi začelja ranjenika.

3) Najhitnije vratite I Dalmatinsku brigadu u sastav svoje divizije, pravcem preko Solakove Kule.

5/III

*Vrhovni komandant
TITO*

Odmah po prijemu ovog naređenja štab 1. proleterske divizije uputio je istog dana u 20 časova štabovima 1. proleterske i 3. sandžačke brigade avizo-naređenja da se zadrže na dostignutim položajima dok ne dobiju detaljnija naređenja za dalja dejstva. Istovremeno je 1. dalmatinskoj brigadi naređeno da preko Solakove Kule najhitnije odmaršuje u sastav svoje divizije.⁷⁹

⁷⁸ Zbornik II/8, dok. 131.

⁷⁹ Detaljnije o tome vidi se iz naređenja štaba 1. divizije štabu 1. proleterske brigade (Zbornik IV/11, dok. 26) i izveštaja ove divizije upućenog pomoćniku načelnika Vrhovnog štaba Pavlu Iliću Veljku (Zbornik IV/11, dok. 27). Prva dalmatinska brigada je u rejonu Vrteljka ostavila stražu i dva zaplenjena brdska topa — jedan će preuzeti Brdska baterija, a drugi Haubički divizion Vrhovnog štaba.

Tačno u ponoć 5/6. marta štab 1. proleterske divizije uputio je štabovima brigada naređenje⁸⁰ o rasporedu i zadacima njihovih jedinica:

— 1. proleterska brigada da sa manjim delovima drži položaje dostignute u toku 5. marta, a glavninu, sa dovoljno jakim rezervom, da rasporedi po dubini na desnoj obali Vrbasa sa zadatkom da zatvori pravac: Gornji Vakuf — s. Mejnik — s. Duge. Istovremeno, trebalo je da ova brigada po mogućnosti kontroliše komunikaciju Gornji Vakuf — Travnik i da na njoj izvrši zaprečavanje;

— 3. krajiška da manjim delovima posedne najistaknutije položaje koje su tokom 3. marta dostigle jedinice 2. proleterske divizije, a da glavninu, takođe sa dovoljno jakim rezervom rasporedi po dubini na pravcu s. Paloč — s. Pidriš sa zadatkom da zatvori sve pravce koji iz rejona Gornjeg Vakufa vode ka Prozoru. Pored toga imala je da obezbedi svoj levi bok od planine Raduše i da odmah preduzme zaprečavanja na komunikaciji Bugojno — Gornji Vakuf.

3. sandžačka brigada kao divizijska rezerva na prostori između Vrbasa i komunikacije Gornji Vakuf — Makljen — Prozor imala je u slučaju potrebe da interveniše na pravcima 1. proleterske i 3. krajiške brigade. Ova brigada je dobila zadatak da odmah otpočne sa rušenjem na komunikaciji Gornji Vakuf — Prozor.

Ovim naređenjem bilo je precizirano da sva brigade zauzmu napred navedeni raspored još u toku noći 5/6. marta. Međutim, na kraju naređenja komandant 1. divizije dodao je, kao post scriptum, obaveštenje da ga je komandant 2. proleterske divizije izvestio da jedinice njegove i 7. divizije još u toku ove noći odlaze u dolinu Neretve, pa iz toga izvlači zaključak da 3. krajiška brigada neće stići da u toku noći (5/6. marta) posedne dosadašnje položaje 2. i 7. divizije. Zato je naredio 3. sandžačkoj brigadi da najhitnije uputi svoja dva bataljona kako bi poseli položaje u rejonu Strmica (tt. 785), s. Paloč, s. Pidriš s tim da tu ostanu sve dok ih ne smene jedinice 3. krajiške brigade.

Iz ranijeg izlaganja vidi se da je neprijatelj u periodu od 3. do 5. marta bio izložen neprekidnim udarima naših jedinica sa fronta i bokova i da je usled toga bio prinuđen da pređe u odbranu. U tom cilju on je doneo odluku da odstupi do linije položaja na desnoj obali r. Bistrice i levoj obali potoka Voljice.

¹⁸ Zbornik IV 10. dok. 84.

¹⁹ Neretva i

Evakuacija Gornjeg Vakufa bila je samo pitanje vremena. Naime, iz neprijateljskih dokumenata⁸¹ se vidi da je otpor 717. divizije u rejonu Gornjeg Vakufa bio sinhronizovan sa predviđenim napadom 369. divizije pravcem Kupres — Gornji Vakuf i Kupres — Prozor. Prema tome, organizacija odbrane jedinica 717. divizije na pomenutoj liniji bila je sračunata na dobitak u vremenu. Takva situacija u dolini Vrbasa išla je u prilog proleterskoj diviziji prilikom izvršenja njenog novog zadatka — da bude zaštitnica Glavne operativne grupe.

U toku 6. marta situacija pred frontom 1. divizije nije se ni u čemu bitno menjala što se vidi i iz ovog radiograma štaba divizije Vrhovnom štabu⁸² poslanog u 7 časova:

»Jedinice se povezale. Na desnoj obali Vrbasa nema više neprijatelja. Sandžačka je pred Vakufom. Prva severno. Dalmatinskoj smo naredili da krene napred. Neprijatelj se povlači drumom za Bugojno, koji izgleda otvoren.«

Jedinice nemačke 717. divizije nastavile su tokom jutra 6 marta evakuaciju ratnog materijala iz Gornjeg Vakufa. Deo njenih snaga u ovom rejonu vodio je borbu za zaštitu te evakuacije, a glavnina divizije se utvrđivala⁸³ na pomenutoj liniji (reka Bistrica — potok Voljice). Jedini izuzetak predstavljao je ispad jedne tenkovske kolone jačine 6 tenkova koja se ovog dana u prepodnevnom časovima iznenadno i neočekivano probila dolinom Vrbasa sve do sela Zdrimce vodeći borbe sa delovima 1. proleterske i 3. sandžačke brigade.

Po podne 6. marta vrhovni komandant je uputio radiogram štabu 1. proleterske divizije sledeće sadržine:⁸⁴

»Hitno uputite I proletersku brigadu preko Solakove Kule ka Ostrošcu, pošto je naš levi bok ovde ugrožen. Vi ostajete prema G. Vakufu sa dvije brigade. Rušite puteve«.

Odmah po prijemu ovog naređenja štab divizije naredio je,⁸⁵ u 17.30 časova 1. proleterskoj brigadi i Brdskoj bateriji da hitno krenu na izvršenje novog zadatka što su one i učinile padom mraka. Međutim, u toku noći (7. marta u 0.30 časova) primljeno je novo naređenje Vrhovnog štaba⁸⁶ kojim se menja

⁸¹ Zbornik IV/11, dok. 189.

Isto, dok. 34.

⁸³ Isto, dok. 41.

⁸⁴ Zbornik II/8, dok. 138.

⁸⁵ Zbornik IV/11, dok. 35.

⁸⁶ Isto, dok. 41.

pravac i zadatak 1. proleterske brigade. Naime, pošto se situacija na frontu 3. divizije u dolini Neretve stabilizovala, Vrhovni štab je odlučio da se 1. proleterska brigada uputi pravcem selo Duge — Rama — Jablanica kao ojačanje 2. proleterske divizije.

Upućivanjem 1. proleterske brigade na novi zadatak 1. divizija je ostala da sa dve brigade zatvara pravac Bugojno — Gornji Vakuf — Prozor. No, s obzirom na to da u toku dana 6. i noću 6/7. marta štab divizije nije uhvatio vezu sa 3. krajiškom brigadom, ovaj zadatak je u stvari pao samo na 3. sandžačku brigadu, o čemu je štab 1. divizije izvestio⁸⁷ Vrhovni štab 7. marta u 7.15 časova.

Treća sandžačka brigada je zatvarala pravac Bugojno — Gornji Vakuf — Prozor s obe strane Vrbasa — sa dva bataljona je preuzela položaje 1. proleterske brigade na desnoj obali Vrbasa, dok je dva bataljona već imala na levoj obali očekujući da ih smene jedinice 3. krajiške brigade. Haubički divizion Vrhovnog štaba imao je takođe zadatak da podržava 1. diviziju pri izvršenju njenog zadatka.

Ovoga dana u 7 časova vrhovni komandant je izvestio štab 1. proleterske divizije da su prethodnice Glavne operativne grupe već prešle Neretvu i produžavaju dalje. Pritom je naredio da 1. divizija sa dve brigade zatvara pravac Bugojno — Vakuf — Prozor — Rama, a zatim da obrazuje opštu zaštitnicu glavne kolone — iza ranjenika.⁸⁸

U toku 7. marta na frontu 1. proleterske divizije vladalo je relativno zatišje. Neprijatelj je produžio sa utvrđivanjem svojih položaja na liniji: s. Bistrica — s. Sarajvilić — s. Podgrađe — s. Jagnid. Jedinice 3. krajiške brigade posele su tokom ovog dana ranije određene položaje zapadno od Vrbasa, a jedinice 3. sandžačke brigade koje su se do tada nalazile zapadno od Vrbasa, prebacile su se istočno od ove reke. Na taj način obe ove brigade 1. divizije našle su se krajem ovog dana na svojim položajima.

Ponovni napad jedinica nemačke 717. divizije otpočeo je 8. marta izjutra. To je u stvari nastavak njenog dejstva predviđenog planom operacije »Vajs-Mostar«, samo sada sinhronizovanog sa dejstvom nemačke 369. divizije pravcima Sujica — Ravno — Prozor i Kupres — Gornje Vukovsko — Prozor.

Tokom 8. i 9. marta jedinice 1. proleterske divizije vodile su veoma oštre borbe sa neprijateljem koji je uz podršku tenko-

⁸⁷ Isto.

⁸⁸ Zbornik, II/48, dok. 147.

va, artiljerije i avijacije nadirao dolinom Vrbasa, pravcima Gornji Vakuf — Prozor i Gornji Vakuf — s. Mejniki. Naročito žestoke borbe vodila je 3. krajiška brigada na pravcima: s. Tihomišlje — Oglavak (tt. 1517); s. Voljice — Vilica gumno i Gornji Vakuf — s. Pidriš.

Posle veoma teških borbi neprijatelj snažno potpomognut artiljerijom i avijacijom, uspeo je da u toku dana 9. marta ovlada linijom s. Zdrimce — Karamustafić — s. Pidriš — Vilica gumno. On je istovremeno na frontu 7. krajiške i 16. banijske brigade uspeo da ovlada grebenom planine Raduše i dalje između s. Rumboci i s. Zahum.

U saglasnosti sa pomoćnikom načelnika Vrhovnog štaba (Pavle Hić), štab divizije doneo je odluku da sa 3. sandžačkom brigadom posedne položaje na liniji: s. Zastinje — Crni vrh (tt. 1370) — Debelo brdo (tt. 1318), a da 3. krajišku postavi kao rezervu na liniji: s. Nauković — Kumbat (k. 856) — s. Borovnica. Do ovakvog rasporeda brigada došlo je zbog toga što je 7. krajiškoj brigadi naređeno da posedne položaje zapadno od Prozora na liniji: Mejdan — s. Paljike — Gradina (k. 1057) — s. Ploča.⁸⁹ U toku noći 9/10. marta zamenik načelnika Vrhovnog štaba Velimir Terzić sugerisao je Pavlu Iliću da obrati pažnju na pravac: s. Šćit — dolina r. Doljanke — Jablanica i da 7. krajišku brigadu stavi pod komandu 1. proleTERSKE divizije. Iste noći je i vrhovni komandant drug Tito uputio naređenje Pavlu Iliću da se desno krilo 1. proleTERSKE divizije povuče unazad i da se obezbedi zatvaranje pravca Šćit — Prozor sa brda Kolivret (tt. 1174), a u slučaju odstupanja da se dolina Rame zatvori posedanjem s obe strane komunikacije, uz rušenje mostova.

Tokom 10. marta neprijatelj je posle oštrih borbi uspeo da ovlada selom Voijevac, masivom Crnog vrha (tt. 1206 i 1370), Makljenom i Kolivretom i da oko 12 časova uđe u Prozor. Prema izveštaju⁹⁰ štabu 1. proleTERSKE divizije (od 16 časova) Vrhovnom štabu, u to vreme borbe su vođene između s. Blace i s. Ošljani i oko Prozora. Na taj način neprijatelj je uspeo da izmaneuvre položaje na spoju 3. sandžačke i 3. krajiške brigade i da još u toku 10. marta prenese borbena dejstva u dolinu Rame. Time je poremetio plan štaba 1. proleTERSKE divizije⁹¹ kojim je bilo predviđeno da se neprijatelj što duže zadrži na

⁸⁹ Isto, dok. 167, 168 i 1969

⁹⁰ Zbornik, IV/11, dok. 55

⁹¹ Zbornik.. IV 12, dok. 140, str. 309

uzastopnim položajima između linije: Crni vrh — Prozor i reka Volujčica — Gračanica. O tome u izveštaju štaba 1. proleterske divizije Vrhovnom štabu⁹² između ostalog stoji:

»Međutim, nebudnošću jedinica Sandžačke brigade i nepravilnim postavljanjem bataljona III Krajiške brigade, neprijatelj je već 10 III do mraka uspeo da potisne naše delove na glavnu odbrambenu liniju r. Gračanica — r. Volujčica«.

Analizirajući borbena dejstva 1. proleterske divizije u vremenu od 6. do 10. marta može se zaključiti: da su njene dve brigade bez podrške artiljerije uspele da stvore vreme za evakuaciju Centralne bolnice iz Prozorske kotline; da su tokom trodnevnih borbi neprijatelju naneti osetni gubici, što je usporavalo tempo njegovog napada, ali ugrožavanjem levog boka divizije i uklinjavanjem na spoju 3. sandžačke i 3. krajiške brigade neprijatelj je uspeo da ubrza prodor svojih snaga u širi rejon Prozora. Međutim, i pored izvesnih propusta i poremećaja u planu zaštitničkih borbi, neprijatelj nije uspeo da ozbiljnije ugrozi plan evakuacije Centralne bolnice iz Prozorske kotline ka Jablanici.

BORBE U DOLINI RAME I PREBACIVANJE SNAGA DIVIZIJE PREKO NERETVE

Po podne i uveče 10. marta izvesne snage 3. krajiške brigade prebačene su zapadno od komunikacije Prozor — Rama, i na taj način je sprečen dalji prodor neprijatelja dolinom Rame. Pošto je u toku noći 10/11. marta divizija dobila zadatak da pored pravca Prozor — Rama zatvori i dolinu Doljanske ka Jablanici, izvršeno je novo grupisanje njenih snaga. Zatvaranje pravca Šćit — r. Doljanka — Jablanica dodeljeno je 7. krajiškoj brigadi koja je rano izjutra 11. marta stavljena pod komandu; štaba 1. proleterske divizije, dok su pravac Prozor — Rama zatvorile jedinice 3. sandžačke i 3. krajiške brigade, i to: 3. sandžačka istočno od ove komunikacije na pravcu: s. Uzdol — s. D. Vast — s. Studenčica — Ostrožac, a 3. krajiška zapadno od ove komunikacije, s tim što je jedan njen bataljon zatvarao i rušio samu komunikaciju.

Od 11. do 13. marta vođene su veoma oštre borbe u dolini Rame, a naročito kod s. Gračanice i s. Parcani kao i kod s. Sović u dolini Doljanke. I pored veoma intenzivne artiljerijske i avi-

⁹² Isto

jacijske podrške, neprijatelj nije uspeo da probije položaje divizije i izbije u dolinu Neretve. Tako visok stepen upornosti u odbrambenim borbama diktiran je pre svega osnovnim zadatkom — evakuacijom ranjenika i bolesnika Centralne bolnice preko Neretve.

Kada se tokom 13. marta pritisak neprijatelja u dolini Neretve, od Mostara ka Jablanici i od Konjica ka Ostrošcu i Idbaru, veoma pojačao, vrhovni komandant je naredio da se osigura pravac izvlačenja Centralne bolnice i ubrza njeno prebacivanje na prostoriju s. Borci, Boračko jezero. S tim u vezi naredeno je da se 1. dalmatinska brigada 3. divizije prebaci na levu obalu Neretve kod Ostrošca kako bi pojačala levu pobočnicu od Ostrošca do Konjica. To je nametnulo potrebu da i 1. proleterska divizija preuzme obezbeđenje svog levog boka od Konjica, pa je Vrhovni štab ovog dana u 16.30 časova uputio naređenje⁹³ štabu 1. proleterske divizije sledeće sadržine:

»Odmah rokirajte jednu brigadu na desnu obalu Neretvice prema Ostrošcu, pošto I dalmatinska hitno prelazi Neretvu i dobila je zadatak obezbeđenja boka od Konjica. Neprijatelj nadire ka Ostrošcu i prema dolini r. Doljanke. Obratite pažnju na svoje bokove. Vezu sa Dalmatinskom divizijom koja takođe ima da pređe Neretvu kod Jablanice, neprekidno održavajte.«

Odmah po prijemu ovog naređenja štab divizije naredio je 7. krajiškoj brigadi da se najhitnije prebaci u dolinu Neretvice. Međutim, ova brigada je već bila dobila naređenje od 9. divizije da hitno krene ka Jablanici.⁹⁴ Primivši dva, u suštini oprečna naređenja, štab 7. krajiške brigade je tek na ličnu intervenciju Pavia Ilića, naredio svojim jedinicama da krenu ka Jablanici a ne ka Ostrošcu. Po svemu sudeći do ovakve situacije došlo je usled pritiska koji je neprijatelj vršio na jedinice 9. dalmatinske divizije.

Istog dana popodne štab 3. divizije primio je od Vrhovnog štaba naređenje da 1. dalmatinsku brigadu prebaci preko Neretve, a da njen dotadašnji zadatak preuzme jedna brigada 1. proleterske divizije. S obzirom na to da se ovo moralo izvršiti hitno, štab 3. divizije poslao je naređenje 3. sandžačkoj brigadi da posedne položaje 1. dalmatinske. Ona je to i učinila, ostavljajući samo slabe zaštitničke delove prema neprijatelju na pravcu: s. D. Vast — s. Studenčica — Rama. Na taj način 1.

⁹³ Zbornik IV/11, dok. 67

⁹⁴ Štab 9 divizije izdao je ovo naređenje u saglasnosti sa pomoćnikom načelnika Vrhovnog štaba Pavlom Ilićem.

proleterska divizija je krajem dana 13. marta imala na položajima od Ostrošca pa sve do sela Sović u izvornom delu Doljanke, na frontu od preko 20 km vazdušne linije, svega dve brigade, što je moglo imati veoma teške posledice u dolini Neretve. Do ovakve situacije došlo je usled toga što su se u komandovanje jedinicama 1. proleterske divizije (3. sandžačka i 7. krajiške brigade) umešale razne komande — počev od Vrhovnog štaba pa do štabova 3. i 9. divizije.⁹⁵

Istog dana uveče vrhovni komandant je naredio⁹⁶ da 1. divizija pomogne u prebacivanju ranjenika i jedinica 9. dalmatinske divizije, a potom da se i ona sa svim jedinicama prebaci na levu obalu Neretve i posedne je od s. Luga pa uzvodno do Ostrošca. Ona je imala da iza ranjenika obrazuje »opštu zaštitnicu«.

Tokom 14. marta neprijatelj je u zoni 1. proleterske divizije, u dolini Rame i Doljanke, vršio veliki pritisak. Posle veoma žestokih borbi jedinice 3. krajiške brigade povukle su se krajem dana na liniju s. Slatina — s. Stupari (u dolini Doljanke).

Pošto je do mraka završeno prebacivanje svih ranjenika na levu obalu Neretve štab 1. proleterske divizije izdao je svojim jedinicama naređenje da se i one prebace i to: 3. sandžačka u rejon Ostrošca, a 3. krajiška da odmaršuje ka Jablanici i u toku noći 14/15. marta obezbedi prelazak jedinica 9. divizije, a potom da i sama pređe na levu obalu Neretve i sruši improvizovani most preko kojeg su prešle mnoge naše jedinice i Centralna bolnica.

Prebacivši se u toku noći 14/15. marta preko Neretve na označenim mestima, jedinice 1. divizije našle su se 15. marta na svojim novim položajima: 3. sandžačka u pokretu preko Idbara ka planini Ljubini i Konjicu; 7. krajiška na liniji s. G. Radešine — s. Ribići — Ostrožac, a 3. krajiška na liniji s. Pa-praska — Carski vrh (tt. 828) — s. Jablanica — s. Lug.

Pošto je 14. marta popodne prekinut kontakt s neprijateljem u dolini Neretve, Rame i Doljanke, jedinice 1. proleterske divizije nisu ga tokom 15. marta uspostavile, jer je neprijatelj tek ovog dana uveče stigao na liniju s. Podhum — Rama gde je uspostavio kontakt sa jedinicama grupe »Anaker«.⁹⁷

⁹⁵ Zbornik IV/11, dok. 67.

⁹⁶ Zbornik II/8, dok. 175.

⁹⁷ Zbornik IV/11, dok. 232.

Na Prenju delovi Prve proleterske divizije

U jutro 16. marta 749. pešadijski puk nemačke 717. pešadijske divizije uspeo je da na Carskom vrhu (tt. 828)⁹⁸ ovlada položajima 4. bataljona 3. krajiške brigade koji su dominirali dolinom Neretve i neposredno kontrolisali čvor komunikacija koje se od Konjica, Prozora i Mostara stiču u Rami. Iznenadivši naše jedinice neprijatelj je veoma lako ovladao ovim položajima i odbacio jedinice ove brigade ka selu Dobrigošće gde se ovoga dana nalazilo i začelje Centralne bolnice sa ranjenicima. Isto tako ovoga dana su jedinice 3. krajiške brigade vodile veoma oštre borbe sa neprijateljem i na pravcu Donja Jablanica — Lug — Krstac.

Na taj način obrazovao se front u luku Neretve, na njenoj desnoj obali, tako da su se uveče jedinice 1. proleterske divizije nalazile: 3. sandžačka brigada na severoistočnim padinama planine Ljubine prema Konjicu, od sela Turije do sela Ora-

⁹⁸ Zbornik IV/11, dok. 167 i 235 i IV/12, dok. 140, str. 310.

hovice; 7. krajiška na severnim padinama Prenja prema Neretvi od sela Celebića pa na zapad do Ostrošca, a 3. krajiška delom snaga u pokretu ka severnim padinama Ljubine radi smene jedinica 1. dalmatinske brigade na visovima Bodilj i Tamara, a delom na liniji: s. Dobrigošće — s. Krstac — s. Dragan Selo.

Desno od 3. sandžačke nalazila su se dva bataljona 1. proleterske brigade koji su držali položaje na liniji: Paklena (tt. 906) — s. Previja — s. Jošanica, zatvarajući sve pravce koji od Konjica vode ka Boračkom jezeru i selima Medasković i Gornja Bijela.

Levo od 3. krajiške na grebenu Prenja između Golog brda (k. 1661), M. Rečice (t. 1414) i Strbine nalazile su se jedinice 16. banijske brigade koja je privremeno (između 16. i 18. marta) bila potčinjena i štabu 1. proleterske divizije, mada su joj naređenja izdavali i štab 7. divizije i pomoćnik načelnika Vrhovnog štaba Pavle Ilić!

Tokom 17. marta neprijatelj je produžio napade na položaje 1. divizije u luku Neretve od Ostrošca do Jablanice i na visovima Prenja. U veoma žestokim borbama uz mnogobrojne obostrane gubitke, 7. krajiška brigada je osujetila pokušaj delova nemačke 718. divizije da forsira Neretvu kod Ostrošca." Isto tako, jedinice 1. dalmatinske i 3. krajiške brigade odbile su uz velike gubitke nekoliko uzastopnih juriša neprijatelja sa Orlenice ka Bodilju. Ni pokušaji četnika i Italijana da preko Prenja ugroze evakuaciju ranjenika preko Idbara nisu imali nikakvog uspeha, jer su ih odbile jedinice 16. banijske i 3. krajiške brigade. Može se reći da tokom 17. marta neprijatelj nigde nije uspeo da ozbiljnije ugrozi plan zaštite evakuacije Centralne bolnice severnim padinama Prenja. Od značajnijih promena na frontu divizije može se napomenuti samo to da je 3. krajiška brigada ovoga dana smenila i poslednje jedinice 1. dalmatinske brigade na severnim padinama Ljubine tako da se predveče front divizije protezao severnim padinama Prenja od Konjica pa sve do Ostrošca, a zatim se povijao na jug do golih i kamenitih vrhova Prenja.

U toku noći 17/18. marta nastavljena je evakuacija Centralne bolnice preko kanjona Idbara ali se, i pored toga što su bile angažovane znatne snage, veoma sporo odvijala.

Sutradan, 18. marta, vodene su čitavog dana teške borbe na celom frontu 1. proleterske divizije, a naročito na frontu

⁹⁸ZbornikIV/11,dok.167i235iIV/12,dok.140, str.310.

7. krajiške i nekih jedinica 16. banijske brigade. Nemci, Italijani, ustaše i četnici preduzeli su koncentrične napade na čitavom frontu divizije uz veoma intenzivnu podršku artiljerije i avijacije. No, i pored velikog zalaganja neprijatelj nije uspeo, sem na delu fronta 16. banijske brigade,¹⁰⁰ da omete evakuaciju bolnice. Naime, na visove Prenja zapadno od linije s. Javorik — s. Breza — s. Memeja Selo jedna manja grupa četnika uspeła je da se probije i napadne pušćanom imitraljeskom vatrom kolonu ranjenika između s. Breza i s. Memeja Selo. Zahvaljujući tome, a i nedovoljnoj upornosti jedinica 16. brigade neprijatelj je uspeo da ovoga dana donekle omete evakuaciju ranjenika.¹⁰¹ Tek krajem dana, kada su jedinice 16. banijske i 7. krajiške brigade uspele da proteraju četnike, evakuacija ranjenika je nastavljena neometano.

Ovoga dana je vrhovni komandant naredio¹⁰² štabu 1. proleterske divizije da na Glavatićevo najhitnije uputi dva bataljona 1. proleterske brigade (4. i 6. bataljon) koji su zatvarali pravce od Konjica ka Boračkom jezeru i selima u kanjonu rečice Bijela kuda je vršena evakuacija ranjenika. Ova dva bataljona na položajima Paklena (tt. 906) — s. Previća — s. Jošanica smenile su ovoga dana uveče jedinice 3. sandžačke brigade.

Zbog jakog pritiska četnika s juga, preko masiva Prenja, prema komunikaciji kojom je vršena evakuacija ranjenika, štab 1. divizije naredio je 3. krajiškoj brigadi da svoja dva bataljona iz rejonu s. Krstac, s. Javorik uputi u rejon: Crni vrh (k. 1037 i 1400), Rapta koliba, Bjelašnica (k. 1705 i k. 1909).

Pošto je, prema naređenju Vrhovnog štaba od 18. marta u 12.30 časova,¹⁰³ 16. brigada 7. divizije imala da odmah uputi jedan bataljon ka s. G. Bijela stim da usput prikupi sve zaostale ranjenike (ostala dva bataljona imala su da krenu istim pravcem noću u 24 časa), štab 1. proleterske divizije naredio je da 7. krajiška brigada u ponoć 18/19. marta smeni jedinice 16. brigade i preuzme ulogu zaštitnice na začelju ranjenika.¹⁰⁴

Prilikom izvršenja ovog zadatka jedinice 7. krajiške brigade naišle su na neprijateljske kolone s kojima je prethodnog dana vodila borbe 16. banijska brigada. One su u susretnoj borbi

¹⁰⁰ Zbornik IV/11, dok. 96.

¹⁰¹ Zbornik II/8, dok. 188.

¹⁰² Isto, dok. 184.

¹⁰³ Isto, dok. 186.

¹⁰⁴ Zbornik IV/11, dok. 96.

uspele da samo potisnu neprijatelja, ali su i celog sledećeg dana imale borbe s njim. Osim toga, ona je celog dana 19. marta vodila i teške zaštitničke borbe s neprijateljem koji je nastupao pravcima: Ostrožac — Idbar, Krstac — Idbar i Prenj — Idbar. Tako je, zahvaljujući upornosti njenih jedinica u onim veoma teškim borbama na frontu od s. Celebića preko Ostrošca i Krstača do visova Prenja, na liniji Gola glava (k. 166) — M. Rečica (tt. 1414), omogućena evakuacija velikog broja ranjenika iz kotline Idbara.

Sedma krajiška brigada se tokom dana i noći 19/20. marta susrela i sa još jednim veoma delikatnim problemom — evakuacijom zaostalih ranjenika, zbog nedovoljno odgovornog odnosa nekih jedinica 7. i 9. divizije kojima je od Vrhovnog štaba bilo stavljeno u zadatak da izvrše evakuaciju Centralne bolnice. Tako su borci ove brigade od 19. do 22. marta pod najtežim uslovima obezbedili i evakuaciju velikog broja ranjenika i bolesnika Centralne bolnice od Idbara do Boračkog jezera i Glavatičeva.

Ujutru, 20. marta, jedinice 1. proleterske divizije bile su ovako raspoređene: 3. sandžačka držala je položaje prema Konjicu na Liniji Paklena (tt 906) — s. Prevoja — s. Jošanica — s. Turija; 3. krajiška delom snaga na planini Ljubini (Vis — Razorče — Crven), a delom na Crnom vrhu (k. 1037 i 1400) i Bjelašnici (k. 1705, k. 1909 i tt 1820), a 7. krajiška na evakuaciji ranjenika na pravcu: Vis (k. 1152) — s. G. Bijela — s. Medasković.

Želeći da oslobodi svoje snage za izvršenje ostalih zadataka,¹⁰⁵ neprijatelj je u toku noći 20/21. marta preduzeo opšti napad na frontu od Neretve do Idbara¹⁰⁶. Posle borbi koje su trajale do zore 21. marta neprijatelj je uspeo da ovlada visom Paklena (tt 906) i svim položajima na planini Ljubini tako da su jedinice 1. divizije bile prisiljene da se povuku i posednu položaje istočno od reke Bijele. Na taj način neprijatelj je uspeo da neposredno ugrozi evakuaciju ranjenika u s. Gornja Bijela.¹⁰⁷ Međutim, zalaganjem jedinica 3. sandžačke i 3. krajiške brigade koje su vršile neposredno obezbeđenje, kao i natčovečanskim naporima 7. krajiške brigade koja je vršila evakuaciju, ranjenici su evakuisani i spaseni masakriranja. Taj

¹⁰⁵ Zbornik IV/11, dok. 241.

¹⁰⁶ Isto, dok. 106.

¹⁰⁷ U s. G. Bijela ovog dana se nalazilo oko 250 teških ranjenika.

poslednji ešelon od oko 250 teških ranjenika izneli su borci na mišicama iz kanjona reke Bijele i tokom noći i izjutra 22. marta preneli u selo Borci kod Boračkog jezera.

Predveče i u toku noći 21/22. marta neprijatelj se zadržao na dostignutoj liniji nije dalje nadirao. On se 22. marta povukao sa brda Paklena (tt 906) u Konjic gde je preduzeo mere za neposrednu odbranu ovog mesta.

Uveče 21. marta 3. sandžačka je bila na položajima: s. Spiljani — Grabova ravan — Vrabac (k. 1032) — Gođevac (k. 1028) — s. Borci, na neposrednom obezbeđenju Centralne bolnice sa pravaca koji od planine Bjelašnice, Konjica i sela Medasković vode ka Borcima i Boračkom jezeru; 3. krajiška se nalazila na položajima: Gudač — Borašnica — Osobac — Crno polje (kolibe) na obezbeđenju Centralne bolnice sa pravaca koji preko masiva Prenja vode ka rejonu Boračkog jezera, a 7. krajiška na evakuaciju ranjenika od s. G. Bijela ka s. Borcima. Štab divizije nalazio se u selu Krstac.

Ujutro 22. marta štab 1. proleterske divizije primio je od vrhovnog komandanta naređenje¹⁰⁸ da 7. krajišku brigadu hitno uputi pravcem: s. Glavatičevo — s. Zabrdani — s. Doljani — s. Polje radi prijema zadatka od štaba 2. proleterske divizije koja se tada nalazila u rejonu Kalinovika. U istom naređenju stajalo je da 16. banijskoj brigadi koja se tada nalazila na prostori s. Dolovo, s. Jezero, s. Kula prenese da najhitnije odmaršuje levom obalom Neretve za Ulog radi smene 4. i 6. bataljona 1. proleterske brigade koji su ovo mesto oslobodili još 20. marta uveče.

Dva dana kasnije, 24. marta; vrhovni komandant¹⁰⁹ izveštava štab 1. proleterske divizije da je Kalinovic oslobođen, da se nastavlja gonjenje razbijenog neprijatelja, naređujući mu da 3. sandžačku uputi za Kalinovic, a 3. krajišku, sa jednim članom štaba divizije, ostavi u Borcima, kao zaštitnicu prema Konjicu. Tako je posle 24. marta za zaštitu Centralne bolnice od Konjica i Prenja ostala samo jedna — 3. krajiška brigada. No, bitka na Neretvi je praktično završena još 22. marta povlačenjem neprijatelja u Konjic i razbijanjem četnika na prostori Ulog, Kalinovic.

U vremenu od 16. do 21. marta divizija je izvršavala zadatke na veoma teško prohodnom zemljištu, na položajima pod

¹⁰⁸ Zbornik IV/8, dok. 191.

¹⁰⁹ Isto, 197

danonoćnim udarima neprijatelja sa zemlje i iz vazduha. S obzirom na to da je komunikacija za evakuaciju Centralne bolnice bila veoma duga u blizu neprijateljskih položaja, položaji su se po svaku cenu morali održati isključivo frontalnim otporom, bez mogućnosti primene bilo koje druge forme taktičkog manevra. Pored umora, gladi i vođenja bespoštednih krutih frontalnih borbi, ona je bila prisiljena da gotovo polovinu svojih snaga angažuje i za neposrednu evakuaciju ranjenika i bolesnika koji su često zajedno sa borcima po drugi i treći put ranjavani i zajedno s njima ginuli i umirali.

Na marševima i u borbama tokom bitke na Neretvi jedinice 1. proleterske divizije prešle su peške najmanje oko 700 km. Na tom putu od Save do Prenja i Bjelašnice gaženi su Usova, Vrbanja, Ugar, Vrbas i Neretva, pored bezbroj rečica i potoka; prelažene su mnoge besputne planine, savladane bezbrojne uvale i kanjoni. I to zimi, kada su borci bili sa slabom i zaleđenom obućom i odećom, gladni, umorni, neispavani, pod udarom tifusa i neprijateljske avijacije.

Tokom bitke vođeno je mnogo težih i lakših borbi, često neprekidno, danonoćno, po deset i više dana, u kojima se pokazivala upornost, istrajnost, lukavost i hrabrost. Nizale su se pobjede, a ponekiput se doživljavala i gorčina manjih poraza. Ali, nikad nije bilo malodušnosti. Muški i stoički se podnosilo. I dok su se borci mrzili na položajima, rukovodioci u komandama i štabovima, sa očima krvavim od nesanice, studirali su situaciju — po karti i na licu mesta. I donosili pretežno zrele i pravilne odluke.

Karakteristika borbenih dejstava jedinica 1. proleterske divizije tokom bitke na Neretvi je u tome što su im zadaci, mesto i uloga nametali odbrambene bojeve u veoma složenim uslovima. Na primer, od 20. februara pa do 10. marta neprijateljska avijacija je izvršila oko 1.000 avio-poleta i bacila oko 400 tona bombi. Od toga je jedna trećina avio-poleta izvršena nad položajima jedinica 1. proleterske divizije. No, i pored toga one su predano i disciplinovano izvršavale sve zadatke koje je pred njih postavljalo naše komandovanje na čelu sa drugom Titom.

Ljubivoje PAJOVIĆ